

Knjige koje sustavi nisu voljeli

Valput, Monika

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:107661>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODJEL ZA KROATOLOGIJU

MONIKA VALPUT

KNJIGE KOJE SUSTAVI NISU VOLJELI

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Davor Piskač

Zagreb, 2017.

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Cenzura u književnosti	4
2.1 Počeci cenzure u književnosti	4
2.2 Borba nepoćudnih knjiga za slobodu tiska.....	7
3. Povijest čišćenja hrvatske književnosti	9
3.1 Zakoni o tisku u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske	9
3.1.1 Upozorenje školskim knjižnicama	9
3.1.2 Izlučivanje knjiga iz školskih knjižnica	10
3.1.3 Privremeni popis pisaca zabranjenih za prodaju u NDH	10
3.2 Zakoni o tisku od 1945. do danas	11
3.2.1 Prve poslijeratne godine (1945. – 1948.)	12
3.2.2 Prijelomna 1948. godina	13
3.2.3 Demokratski nacionalni pokret u Hrvatskoj.....	14
3.2.4 Razdoblje od 1980. do 1990. godine	15
3.2.5 Razdoblje nakon 1990. godine	16
4. Utjecaj Antuna Šoljana na razvoj hrvatske književnosti.....	17
4.1 Biografija Antuna Šoljana	17
4.2. Književno stvaralaštvo Antuna Šoljana	18
4.3 O Kratkom izletu	19
4.4 Politička alegorija u Kratkom izletu.....	20
5. Željezna zavjesa sovjetske književnosti	25
5.1 Književna leniniana (1917. – 1924.)	25
5.2 Književna staliniana (1925. – 1953.)	27
5.3 Proboj željezne zavjese	29
6. Antisovjetska pobuna Mihaila Afanasjeviča Bulgakova	31
6.1 Biografija i književno stvaralaštvo Mihaila Afanasjeviča Bulgakova	31
6.2 O Majstoru i Margariti	33
6.3 Crne rupe Majstora i Margarite	33
7. Zaključak	39
8. Sažetak	40
9. Summary	41
10. Popis literature.....	42

1. Uvod

Povijest borbe protiv nepoćudnih knjiga i cenzure puna je dramatičnih i tragičnih pojedinosti, a borba za slobodu tiska obilježila je povijest svjetske književnosti. Prvi oblici cenzure zabilježeni su u antici, ali je tek razdoblje Francuske revolucije donijelo prve popise zabranjenih knjiga i strogo cenzorstvo (Stipčević 2006: 490). Što je pisana riječ bila opasnija za ustaljene društvene vrijednosti, to su autori, izdavači i svi koji su takve knjige čitali jače bili izloženi progonima. Dok jedni o problemu cenzure govore otvoreno, drugi se kriju iza eufemizma ili osporavaju cenzuru. Diktatori nikada nisu potvrdili postojanje cenzure i zapravo su trošili mnogo energije da bi javnost uvjerali da cenzura ne postoji. Velik dio autora koji su u tom razdoblju pisali drugačije, van normi, bio bi kasnije politički eliminiran ili stavljen u zatvor ili logor. Inicijative za takve poteze uvijek su dolazile iz sfere politike, a često se u tu igru uključivala radnička klasa koja je branila revolucije po nagovoru političkih struktura (Donat 1992: 8-12).

Ovaj rad podijeljen je u tri dijela. Prvi dio bavi se cenzurom na europskom i svjetskom prostoru. Detaljno se prikazuje razvoj cenzure od njezine prve pojave u antici, a nezaobilazna tema su i načini borbe protiv nepoćudnih knjiga, kao i borba autora za slobodu tiska. U drugom dijelu razlaže se cenzura u, nama bliskoj, hrvatskoj književnosti od vremena Nezavisne Države Hrvatske. Iako je ona postojala i ranije, najrigoroznije mjere cenzorske politike zabilježene su prvom uspostavom diktatorskog režima u povijesti postojanja Hrvatske. Treći, i posljednji dio, posvećen je književnom razdoblju *leniniane* i *staliniane*. Sovjetska književnost za vrijeme velikih diktatora Lenjina i Staljina provodila je najteže oblike kazni za prekršitelje cenzorskih zakona čime je nesumnjivo ostavila velik trag u svjetskoj književnosti.

U radu će biti prikazana i analiza dva romana, dvije političke alegorije hrvatske i sovjetske književnosti. *Kratki izlet* Antuna Šoljana i *Majstor i Margarita* Mihaila Bulgakova. Oba romana služe kao primjer „nepoćudnih djela“ u vremenu njihova nastanka zbog čega su desetljećima ostala sakrivena od očiju javnosti.

2. Cenzura u književnosti

2.1 Počeci cenzure u književnosti

Prema Milivoju Solaru cenzura je kontrola književnih, umjetničkih i znanstvenih djela od strane državne, crkvene ili neke druge vlasti, kako bi se spriječilo objavljivanje nepoćudnih djela ili njihovih dijelova (Solar 2007: 91). Stare civilizacije Bliskog istoka nisu imale nikakvih propisa o cenzuri, niti je ondje zabilježen ijedan slučaj zabrane jer je bilo nezamislivo da se u tim zemljama pojavi knjiga protudržavne ili protuvjerske misli (Enciklopedija.hr, 5. 8. 2017.). Prvi oblici cenzure zabilježeni su u antici, ali se prava borba za slobodu tiska i borbu protiv nepoćudnih knjiga odvijala za vrijeme Francuske revolucije (Stipčević 2006: 490). Godine 1485. prvi puta je zakonski ustanovljena preventivna cenzura¹ prema ediktu nadbiskupa Bertholda von Henneberga u Mainzu. Već 1501. godine papa Aleksandar VI. bulom *Inter multiplices* zabranjuje tiskanje knjiga bez prethodnog dopuštenja crkvenih vlasti. Niti deset godina kasnije, 1515., papa Leon X. na Lateranskom koncilu bulom *Inter sollicitudines* donosi kazne za prekršitelje u obliku ekskomunikacije², zapljene i spaljivanja knjiga, zabrane tiskanja na godinu dana ili plaćanje kazne od 1000 dukata. Iste godine osnovana je komisija koja je odlučivala o sudbini knjiga vođena uobičajenim formulama *Nihil obstat*³ i *Imprimatur*⁴. Taj se običaj, ali i obveza, za vjerske knjige u katoličkim zemljama zadržao sve do danas (Stipčević 2006: 491).

U 16. stoljeću, nakon što je Europu preplavila bujica luteranskih, ali i drugih opasnih knjiga, razni vladari, sveučilišta i gradske uprave izdaju svoje popise zabranjenih knjiga. Prvi opći popis zabranjenih knjiga sastavlja bivši kardinal Carafa papa Pavao IV. 1543. godine Pavao IV. izdaje bulu kojom je odredio da se nijedna knjiga ne smije tiskati bez prethodnog dopuštenja inkvizicije. Prvo izdanje tog popisa tiskano je u Rimu 1559. godine pod naslovom *Indeks zabranjenih knjiga* (Enciklopedija.hr, 5. 8. 2017.), a na njemu su se nalazila djela koja vjernici ne smiju čitati. Među njima bila su djela Matije Vlačića Ilirika.

¹ Preventivna cenzura – obveza pisaca, izdavača ili tiskara da od određenih institucija dobiju odobrenje za tiskanje knjige nakon što su rukopis dali na prethodni pregled (Stipčević 2006: 619).

² Ekskomunikacija – isključenje iz crkvene zajednice zbog krivovjerna ili zbog teškog prijestupa kojim je zajednici nanesena teška moralna šteta (Izvor: Hrvatski jezični portal 5. 8. 2017.)

³ *Nihil obstat* - ništa ne stoji na putu tiskanja. (Stipčević 2006:491).

⁴ *Imprimatur* - neka se tiska (Stipčević 2006:491).

Indeks se tiskao sve do 1948. godine kada izlazi posljednje izdanje s više od 40 000 djela, a odlukom Drugog ekumenskog koncila 1966. daljnja izlaženja *Indexa* bila su zabranjena (Stipčević 2006: 691).

Iako je prvi popis zabranjenih knjiga tiskan u 16. stoljeću, stroge mjere uvedene su tek u 18. stoljeću zbog čega je većina autora postala oprezna i nije se upuštala u pisanje i tiskanje tekstova za koje su unaprijed znali da ih komisija neće odobriti. *Non licet de illis scribere, qui possunt proscribere*⁵ postalo je nepisano načelo kojega su se mnogi držali u strahu od neželjenih progona i kazni (Stipčević 2006: 492).

Snažan poticaj o ideji o slobodi tiska i govora dao je engleski pjesnik John Milton svojim spisom *Aeropagatica: A spech for the Liberty of unlimited printing* (1644.). Upravo njegov tekst, koji je nastao kao otvoreno pismo Engleskom parlamentu u vrijeme kada se provodila državna preventivna cenzura, predstavljao je temelj za *Deklaraciju o pravima čovjeka* koja je izglasana za vrijeme Francuske revolucije 1789. i američku *Deklaraciju o neovisnosti* 1776. godine (Enciklopedija.hr, 5. 8. 2017.). Miltonov spis o slobodnoj ljudskoj misli i uzdizanju knjiga i književnosti snažno je odjeknuo diljem Europe i potaknuo liberalne europske zemlje na ukinuće državne cenzure. Tako je preventivna državna cenzura ukinuta 1766. godine u Švedskoj i 1770. godine u Danskoj (Stipčević 2006: 507-508).

Borba za slobodu tiska nastavlja se u 19. stoljeću. 1810. godine vladavinom Napoleona u Francuskoj smanjuje se broj tiskara kojima je dopušten rad s 400 na 60, a osnovana je Uprava za tisak i knjižare koja nadzire njihov rad. Nakon pada Napoleona politika državnih vlasti prema tiskarama nije se odmah promijenila. Ipak, s vremenom se njihov rad manje kontrolirao što je rezultiralo povećanjem broja tiskara i naslova knjiga što su tiskane. Sredinom stoljeća mnoge države ublažuju zakone o cenzuri, a neke ih po uzoru na Švedsku i Dansku potpuno ukidaju. U Njemačkoj se cenzura tiska ukida 1848., a u Francuskoj 1881. godine (Stipčević 2006: 619).

⁵ *Non licet de illis scribere, qui possunt procsribere* - nije dopušteno pisati o onima koji te mogu progoniti (Stipčević 2006: 492).

S druge strane, kako se sloboda tiska nikada nije odnosila na sve publikacije, Engleska prihvaća Zakon lorda Campbella (1857.) protiv opscenih knjiga, a takav zakon izglasan je i u Sjedinjenim Američkim Državama 1873. Na temelju takvih zakona mnoge su „amoralne“ knjige zabranjene i dospjele na crni popis američke Nacionalne organizacije za pristojnu knjigu. Na crnom popisu našli su se Baudelaireovi *Cvjetovi zla* jer vrijeđaju dobre običaje, *Madame Bovary* Gustavea Flauberta i Stendhalovo djelo *Crveno i crno* (Stipčević 2006: 616-619).

20. stoljeće doba je najrigoroznijih cenzura i „razmjera kakve povijest knjige ranije nije poznavala“ (Stipčević 2006: 690). Diktature i karizmatične vođe stvorile su čitav sustav zakona i propisa da bi se prekinuo protok informacija koji im nije po volji. Najteži slučajevi cenzure zabilježeni su u Rusiji za vrijeme vladavine Vladimira Lenjina i Josepha Staljina (Finn, Couvee 2015: 11) koji su zastupali mišljenje da „tiskana riječ nije ništa manje opasna od bombi i metaka“ (Peruško 2013: 13), a u hrvatskoj književnosti za vrijeme nastanka Nezavisne Države Hrvatske (Stipčević 2000: 91) . U Njemačkoj su pak nacionalsocijalisti, čim su preuzeli vlast 1933., priredili obredno spaljivanje knjiga u Berlinu i drugim Njemačkim gradovima (Enciklopedija.hr, 6. 8. 2016.).

Svi zakoni o cenzuri i likvidiranja kojima su autori i njihovi rukopisi bili izloženi nisu uspjeli onemogućiti protok informacija i širenje rukopisa. Takva politika je bila posebno teška u prvim desetljećima 20. stoljeća nakon rata kada se pojavio televizor kao nova vrsta medija. Upravo u 19. stoljeću kada je državna cenzura podignuta na nov nivo tiskan je najveći broj „amoralnih i nepoćudnih“ knjiga i to pred nosom moćnih državnih aparata (Stipčević 2006: 620).

Upravo to nam pokazuje snagu književnosti i pisane riječi.

2.2 Borba nepoćudnih knjiga za slobodu tiska

Popisi zabranjenih knjiga koji su se donosili često nisu uspjeli zaustaviti tiskanje zabranjenog rukopisa ili njegovo unošenje u državu. Zbog toga su državne i crkvene vlasti smišljale nove načine kojima će iskorijeniti nepoželjne knjige zauvijek. Osim preventivne cenzure prisutna je bila i autocenzura koju su autori sami provodili zbog straha od mogućih posljedica, kao i suspenzivna cenzura. To je bio najuobičajeniji oblik cenzure, a obuhvaćao je mnogobrojne postupke koji su tijekom povijesti mijenjali oblik i sadržaj, a koji su se često očitovali u gruboj represiji protiv autora, izdavača i čitatelja (Enciklopedija.hr, 7. 8. 2017.)

Omiljen način, ali rijedak sve do pojave tiska, bio je spaljivanje knjiga. Najveći pobornik spaljivanja bio je firentinski dominikanac Girolamo Savonarola⁶ čiji su sljedbenici ulazili u kuće bogatih Firentinaca i oduzimali im umjetnička djela, slike, knjige, a zatim priređivali velike lomače. Na lomači su se najčešće našla djela Martina Luthera i drugih reformatora, Rousseaua, Voltairea i ostalih slobodnih umova tog vremena (Stipčević 2006: 498-500).

Prve zabrane unošenja knjiga u zemlju donesene su 1538. godine u Engleskoj kada je Henrik VIII. zabranio unošenje svih knjiga tiskanih u inozemstvu na engleskom jeziku. Marija Tudor 1555. izdaje proklamaciju kojom zabranjuje da u kraljevstvo bilo tko unese rukopis Martina Luthera, Jeana Calvina, Milesa Coverdalea i mnogih drugih pisaca koji sadrže načela protivna katoličkim. Takvi primjeri zabilježeni su i u Dubrovniku kada je Veliko vijeće donijelo odluku o zabrani unosa luteranske knjige, a eventualni vlasnici takvih knjiga bili su kažnjeni sa 100 zlatnih dukata. Cirkuliranje knjiga bilo je teško spriječiti zbog otvorenih granica i lakog prijelaza iz države u državu, a dokaz tome su knjige francuskih enciklopedista tiskane u inozemstvu koje su se unatoč zabrani pojavljivale u Francuskoj u 18. stoljeću u vrijeme najstrože cenzure (Stipčević 2006: 501-503).

⁶ Girolamo Savonarola (1452. – 1498.) – firentinski dominikanac koji je vatrenim govorima propovijedao o izvornim načelima kršćanstva, 1498. godine ga gradsko vijeće osuđuje na smrt i spaljuje na trgu u Firenci (Stipčević 2006: 499).

Tiskanje knjiga u inozemstvu postalo je uobičajeni način izbjegavanja domaće cenzure. Mnogi su autori tajnim putevima slali knjige drugim autorima u države u kojima je tiskanje bilo dopušteno. Na taj način su se čitale i širile mnoge zabranjene knjige. Dobar primjer imamo u tiskanju protestantskih knjiga na hrvatskom i slovenskom jeziku koje se tiskaju u 16. stoljeću u Urachu u blizini Tubingena u Njemačkoj, pa u Regensburgu i u Padovi, a koje su se neuvezene u bačvama prebacivale u Ljubljano, Zagreb, Rijeku i druga mjesta (Stipčević 2006: 505).

Tiskari ili izdavači koji su se upuštali u riskantan posao tiskanja opasne knjige pronašli su novo rješenje. Znajući da bi za tiskanje takve knjige mogli biti kažnjeni, tiskari i izdavači mijenjali su ili izostavljali svoje ime i pravo mjesto tiskanja i na taj način se zaštitili od progona. Nerijetko su se i sami autori štitili pomoću pseudonima ili anonimnog izdavanja knjige. Prešućivanje imena pisaca i njihovih djela u bibliografijama, biografskim leksikonima i drugim publikacijama, kao i služenje smicalicama da se izbjegne bijes crkvenih i državnih cenzora, postaje sastavni dio borbe protiv cenzure (Finn, Couvee 2015: 67). Među prvima koji se poslužio tehnikom izostavljanja imena iz bibliografija bio je engleski bibliograf John Pits koji je iz svog djela *De illustrisibus Anglicae scriptoribus* (1619.) izostavio ime svog sunarodnjaka Johna Wycliffa i njegove sljedbenike. Velik broj knjiga u 18. stoljeću navodi kao mjesto izdavanja nepostojeće gradove poput Bibliopolisa, Criticopolisa, Utopolisa ili pak Jeruzalema u dvorskoj tiskari kralja Heroda. Naravno, takve smicalice služile su za zbijanje šala s čitateljskom publikom više negoli za zavaravanje cenzure, no ipak ta zbrka pokazuje nemoć cenzure da kontrolira i sprječava proizvodnju i širenje knjige (Stipčević 2006: 504-507).

3. Povijest čišćenja hrvatske književnosti

Iako cenzura postoji od antike, na prostorima sadašnje Republike Hrvatske ona se značajno pojavljuje tek u doba Nezavisne Države Hrvatske kada nastaju prvi rigorozni cenzorski zakoni i popisi zabranjenih knjiga.

3.1 Zakoni o tisku u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske

Jedan od prioriteta odmah po nastanku Nezavisne Države Hrvatske (NDH) bio je čišćenje knjižnica od nepoželjnih i opasnih knjiga. Trebalo je što brže odstraniti sve knjige, časopise i listove koji se protive ustaškom režimu, ali i one koji bi mogli smetati njihovim saveznicima Nijemcima i Talijanima. Tri ključna dokumenta koja pokazuju odlučnost u provedbi cenzure knjižnica u vrijeme djelovanja NDH su *Upozorenje školskim knjižnicama* izdano 19. srpnja 1941., naredba o *Izlučivanju knjiga iz školskih knjižnica* (3. srpnja 1941.) i *Privremeni popis pisaca zabranjenih za prodaju u NDH* kojeg je državni ured razaslao knjižarama i knjižnicama vršeći pritisak na knjižničare u provedbi cenzure (Stipčević 2000: 91).

3.1.1 *Upozorenje školskim knjižnicama*

Jedna od najvažniji odredaba Nezavisne Države Hrvatske bila je izbacivanje opasnih knjiga iz školskih knjižnica zbog čega je Ministarstvo 19. srpnja 1941. svim školama poslalo *Upozorenje* u kojem je stajalo da „sve knjige pisane u srpskom duhu, štampane ćirilicom, a koje nemaju znanstveni ili strogo stručni sadržaj moraju biti izlučene iz knjižnica (Stipčević 2000: 92). Iako je Ministarstvu bilo jasno što je zadatak knjižničara, na njih je ipak svaljena odgovornost procjene koje su knjige stručnog i znanstvenog sadržaja kao i koje su pisane u srpskom duhu. Zbog toga su ravnatelji i knjižničari škola Ministarstvu uputili molbu da im se pojasni što se zapravo treba izbaciti iz knjižnica i jesu li i knjige svjetskih književnik pisane ćirilicom na crnoj listi. Zbog toga, dva mjeseca kasnije, nastaje naredba o *Izlučivanju knjiga iz školskih knjižnica* (Stipčević 2000: 93).

3.1.2 Izlučivanje knjiga iz školskih knjižnica

Za razliku od *Upozorenja* naredba o *Izlučivanju knjiga iz školskih knjižnica* točno je objašnjavala koje se knjige smatraju opasnim i nemoralnim. U naredbi stoji da se iz knjižnica i knjižara moraju izbaciti sve knjige tiskane ćirilicom, sve knjige srpskih pisaca tiskane ćirilicom i sve knjige koje po sudu knjižničara zbog svog sadržaja ne mogu ostati u knjižnici. Osim toga, Ministarstvo je od knjižničara tražilo da sastave popis knjiga koje će biti zabranjene, ali i cjelokupnog knjižničnog fonda. Ova naredba izazivala je strah u knjižničarima jer je ponovno ostavljeno njima da ocijene što može, a što ne može ostati u fondu (Stipčević 2000: 93).

3.1.3 Privremeni popis pisaca zabranjenih za prodaju u NDH

Ustaške vlasti su znale da izbacivanje knjiga iz knjižnica neće biti učinkovito, ako se takve knjige budu nalazile u drugim knjižarama i ako se budu mogle kupovati u slobodno vrijeme. Zbog toga su odlučile sastaviti popis nepodobnih knjiga i tako odrediti koje knjige su dozvoljene, a koje nepoželjne i opasne za čitanje. Takav *Privremeni popis pisaca zabranjenih za prodaju u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* nastao je 1942. godine, a tiskan je u *Katoličkom listu* s ciljem „sprječavanja daljnjeg trovanja naše mladeži“ (Stipčević 2000: 94). Na popisu su se nalazili mnogi strani i domaći pisci poput Augusta Cesarca, Miroslava Krleže, Emila Zole, Maksima Gorkija, Karola Čapeka i drugih (Stipčević 2000: 94). Analizom popisa⁷ nameću se mnoga pitanja, ali i zaključci. Važno je istaknuti kako su mnoga imena pisaca napisana krivo pa su tako Ernesta Hemingwaya pretvorili u Henniwaya, novinara Egonu Erwinu Kischu izmijenjeno je samo ime i to iz Erwin u Ernin, a najgore je prošla sovjetska publicistkinja Aleksandra Kollontaj koja je promijenila spol i postala Aleksandar Kolontaj.

⁷ Za analizu popisa poslužio je *Privremeni popis* koji je 6. ožujka 1942. godine poslan Dubrovačkoj biblioteci, a kojeg je autor u cijelosti priložio članku (Stipčević 2000: 95).

Sastavljači *Popisa* vjerojatno nisu čuli za poznatog psihologa Sigmunda Freuda koji je dobio novo prezime i postao Sigmund Freund. Ništa bolje nije prošao ni sovjetski pisac Mihail Šolohov. Njegovo ime pojavljuje se u više inačica od kojih nijedna nije točna. Prema *Katoličkom listu* zvao se Miahel Solobov, prema listu *Luč*, u kojem je popis također objavljen, Mihael Solobov, u popisu iz Dubrovačke biblioteke Mihael Solonov, a prema popisu Bošnjačka Michael Sokolov (Stipčević 2000: 95). Dok pogreške na dubrovačkom i bošnjačkom popisu možemo prepisati neobrazovanim ljudima koji za svjetski poznate pisce nisu čuli zbog čega su napisali onako kako im najbolje zvuči, takve pogreške u uglednim listovima poput *Katoličkog lista* i *Luči* ne bi se smjele pojavljivati.

Drugo pitanje koje se nameće je ono po kojim kriterijima se određivalo koja djela se smatraju opasnim i protivno ustaške vlasti? Dok se može razumjeti zašto se na *Popisu* nalaze djela Maksima Gorkog ili Alekseja Tolstoja ili pak Karla Marxa, Božidara Adžije i sovjetskih pisaca Borisa Piljnaka i Isaaka Babelja, teško je razumjeti kome su smetale putopisne knjige poput *Od Kandije do Hammerfesta* Slavka Batušića, a još teže kako su knjige simpatičnih Jaroslava Haška i dječjeg pisca Mate Lovraka predstavljale opasnost za ustaške vlasti (Stipčević 2000:96).

3.2 Zakoni o tisku od 1945. do danas

Nakon raspada Nezavisne Države Hrvatske cenzura u Jugoslaviji službeno ne postoji, ali se unatoč tome neslužbeno provodi gotovo pola stoljeća. U razdoblju od 1945. do 1990. godine sloboda tiska ograničava se zakonskim postupcima i aktima koji su se mijenjali ovisno o političkoj situaciji u državi. Preventivna cenzura na snazi ostaje do 1990. godine kada Hrvatska postaje samostalna država, a tiskanje slobodno (Hebrang Grgić 1999: 117).

3.2.1 Prve poslijeratne godine (1945. – 1948.)

8. svibnja 1945. Nezavisna Država Hrvatska prestaje postojati, a država postaje sastavnica jugoslavenske federacije. Jugoslavenske snage, sigurne u pobjedu, 8. ožujka donose *Odluku o obveznom dostavljanju štampanih stvari na području Jugoslavije* prema kojoj je svaki tiskar na području Jugoslavije dva primjerka morao dostaviti Povjereništvu prosvjete i jedan pojedinim federalnim jedinicama. Pošto je novonastala država u što kraćem roku htjela prekinuti sve veze s bivšom NDH, 10. kolovoza 1945. vlasti izdaju *Naredbu o zabrani ustaške i fašističke literature* kojom je određeno da se obustavi prodaja svih publikacija izašlih nakon 10. travnja 1941. godine, tiskanih na hrvatskom, njemačkom ili talijanskom jeziku. Prvi *Zakon o štampi* u Jugoslaviji objavljen je 24. kolovoza 1945. godine. Iako se u prvom članku naglašava da je u „Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji štampa slobodna“ (Hebrang Grgić 1999: 119), zakon je pun zabrana i kaznenih odredaba. Njime su zabranjene sve knjige, novine, časopisi i druge tiskovine koje izazivaju širenje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje, koje pozivaju na pobunu ili se na bilo koji drugi način suprotstavljaju jugoslavenskoj vlasti. Nakon tog zakona dolazi do prve literarne zabrane, zbirke pjesama *Derdan* koju je u vlastitoj nakladi par godina prije izdao Josip Stošić. Osim nje zabranjena je i knjiga *Jasenovac* Đorđa Miliša zbog, kako se u zabrani navodi, nepouzdanih svjedočenja (Donat 1992: 46-50).

Osim toga, određeno je da izdavači, urednici i članovi uredništva nisu mogle biti osobe koje nisu uživale politička i građanska prava, koje su bile istaknuti članovi ustaških, četničkih, vojnih i drugih organizacija, izdavači, urednici, pisci ili supisci fašističkih i profašističkih djela ili osobe koje su pomagale neprijatelju Jugoslavije ili se služile tiskom za širenje pornografije, vršenje ucjena, i u slične nemoralne svrhe. Svaka osoba kojoj je tiskanje i izdavanje bilo dozvoljeno morala je podnijeti prijavu mjerodavnom javnom tužiocu i dostaviti sve podatke bitne za publikaciju (naziv, ime i adresa izdavača, naziv i adresa tiskare, mjesto izdavanja i naziv novina). Isti zakon je neznatno izmijenjen 12. srpnja 1946. godine kao *Zakon o potvrdi i izmjenama Zakona o štampi* (Hebrang Grgić 1990: 118-121).

Omladinska i dječja književnost u vrijeme Federativne Jugoslavije imala je zadatak odgoja djece kao budućih stupova društva. Zbog toga je 8. travnja 1947. donesen *Zakon o izdavanju i raspačavanju omladinske i dječje književnosti i štampe*. Tim zakonom je dječja književnost bila pod kontrolom države čime se nijedna knjiga nije mogla tiskati bez prethodnog odobrenja Ministarstva. 4. kolovoza 1948. godine je u Narodnim novinama objavljen *Pravilnik o izdavanju i raspačavanju omladinske i dječje književnosti i štampi u NRH*. Prema ovom pravilniku, svi su izdavači dužni Ministarstvu prosvjete dostavljati svoje izdavačke planove dječjih knjiga. Kao razlog navedeno je usklađivanje rada izdavača te usklađivanje s potrebama odgoja i obrazovanja djece, a u zadnjem članku zabranjuje se prodaja svih izdanja dječje književnosti izdanih za vrijeme okupatora ili njegovih pomagača (Hebrang Grgić 1999: 123).

3.2.2 Prijelomna 1948. godina

Nakon 1945. godine broj književnika koji je provodio vrijeme u titoističkim zatvorima počeo je rasti. Zatvoreni su Alija Nametak, Josip Tabak, Branimir Donat, Ante Stamać, a u kasnijim godinama i Vlatko Pavletić, Vlado Gotovac i Franjo Tuđman. Na meti vlasti bili su i časopisi *Kolo* i *Kritika*, a u državu je zabranjeno unošenje propagandnog materijala pa čak i molitvenika i svetačkih slika (Donat 1992: 76-77). Veliku prekretnicu u razvoju socijalističke Jugoslavije predstavlja 1948. godina kada je Staljinovo nastojanje da ostvari prevlast nad Jugoslavijom rezultiralo rezolucijom Informbiroa⁸, koja je bila izravan napad na jugoslavensku politiku. Uskoro SSSR i njegovi saveznici započinju gospodarsku blokadu, a novonastalo stanje vlast je iskoristila za obračun s unutaršnjim neprijateljem zbog čega su mnogi nedužni ljudi kažnjavani. Država upada u krizu iz koje je, između ostalih, veliku opasnost predstavljala pisana riječ (Hebrang Grgić 1999: 122). Iako se državna vlast prethodnim zakonima osigurala protiv opasnih knjiga i dalje je razmišljala o uvođenju novih mjere cenzure.

⁸ Informbiro (skraćeno od Informacijski biro komunističkih i radničkih partija) je savjetodavno i koordinacijsko tijelo devet komunističkih i radničkih partija (SSSR-a, Poljske, Čehoslovačke, Mađarske, Rumunjske, Bugarske, Jugoslavije, Italije i Francuske) osnovano 1947. godine u Varšavi. 1948. godine se jugoslavensko vodstvo odbija podrediti sovjetskoj politici zbog razilaženja politike Tita i Staljina, a takav čin je označen kao izdajnički i protusovjetski (Izvor: Enciklopedija.hr, 19. 8. 2017.).

Naredba o obaveznom dostavljanju štampanih stvari Bibliografskom institutu Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNJR) objavljena je 31. prosinca 1949. godine. Njome je određeno da svako izdavačko poduzeće od 1950. godine mora Bibliografskom institutu dostaviti po jedan primjerak svega što izađe u tisak. Naredba je djelomično izmijenjena 8. srpnja 1953. kada na snagu stupa *Uredba o obaveznom dostavljanju štampanih stvari* s istom odredbom. Nakon Staljinove smrti 1953. odnosi s SSSR-om razvijaju se u pozitivnom smjeru, ali problemi počinju na unutrašnjem političkom planu Jugoslavije. 16. ožujka 1955. godine objavljen je *Osnovni zakon o izdavačkim poduzećima i izdavačkim ustanovama*. Zakonom je određeno da su sva izdavačka poduzeća i ustanove slobodne u odlučivanju publikacija za tisak, a odmah iza toga slijedi članak kojim se sve to negira. Prema tom članku izdavačka poduzeća i ustanove dužni su dostavljati godišnji plan publikacija, ali i plan publikacija za iduću godinu Ministarstvu prosvjete. Takav zakon dodatno je uzburkao već nemirne književne vode, no vlast se nije dala smesti. Iste odredbe ponovljene su 31. srpnja 1956. godine kada je u službenom listu NFRJ objavljeno *Uputstvo o načinu objavljivanja godišnjeg izvještaja izdavačkih poduzeća i ustanova*. 9. studenog 1960. objavljen je novi *Zakon o štampi i drugim oblicima informacija*. Isti zakon dopunjen je pet godina kasnije, a u njemu se ponovno naglašava sloboda tiska i informacija. Posebno se ističe da u državi nema cenzure, a ipak se zabranjuje tiskanje svih djela koji štete državi ili političkoj vlasti, remete javni red i mir, raspiruje agresija ili remete međunarodni odnosi. Zabranjeno je tiskanje i djela kojima se nanosi povreda časti naroda, njihovih predstavničkih tijela ili Predsjednika Republike ili nanosi šteta odgoju djece i omladine (Hebrang Grgić 1999: 122-125).

3.2.3 Demokratski nacionalni pokret u Hrvatskoj

Kraj 60-ih i početak 70-ih godina najburnije je razdoblje u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata. Politički napadi i prijetnje nisu izazivale takav strah koji bi paralizirao hrvatsku književnost. 1968. godine počinju izlaziti novine *Hrvatski književni list* koje su potakle prve oporbe u hrvatskoj književnosti i jeziku (Donat 1992: 57).

1966. godine počinje se razvijati nacionalni pokret *Hrvatsko proljeće*⁹, a godinu dana kasnije Upravni odbor Matice hrvatske formulirao je *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* koju je Centralni komitet osudio. Ubrzo nakon toga počinju okupljanja i demonstracije, a u državi i inozemstvu počinju izlaziti knjige i časopisi koji podržavaju ideje pokreta. 19. travnja 1973. državne vlasti objavljuju *Zakon o sprečavanju zloupotrebe slobode tiska i drugih oblika informacije* u nadi da će obuzdati članove pokreta. U zakonu su ponovno navedeni sadržaji koji se ne smiju objavljivati, a za prekršitelje su navedene kazne. Kako bi se spriječilo unošenje stranih knjiga takvog sadržaja u državu, 2. kolovoza 1974. godine donesen je *Zakon o unošenju i raspačavanju inozemnih sredstava masovnog komuniciranja i o inozemnoj informativnoj djelatnosti* (Hebrang Grgić 1990: 125-126).

3.2.4 Razdoblje od 1980. do 1990. godine

U razdoblju nakon Titove smrti međunarodni i politički položaj bio je nesiguran pa je trebalo više paziti na sadržaje koji se čitaju i pišu. Iz tog razloga je 16. ožujka 1982. godine donesen *Zakon o javnom informiranju*. Zakonom se svi oblici javnih glasila određuju slobodnima, ali su opet navedeni slučajevi u kojima se ne smije koristiti sloboda javnog informiranja poput rušenja državnog uređenja, narušavanja morala i slično (Jergović 2003: 97). 12. srpnja 1983. godine, objavljen je novi *Zakon o izdavačkoj djelatnosti* kojim je prestao vrijediti onaj iz 1965. godine. Novim zakonom država je u nekoliko točaka jasno objasnila koji su zadaci izdavačke djelatnosti. Ona je morala pridonositi zadovoljavanju kulturnih i obrazovanih ljudi, pristupačnosti knjiga svim radnim ljudima, građanima, djeci i omladini, formiranju slobodne, kritičke i humane ličnosti u cilju daljeg razvoja samoupravnih socijalističkih odnosa, povezivanju naroda i poticanju društvenog i ekonomskog razvoja (Hebrang Grgić 1999: 127).

⁹ Hrvatsko proljeće - naziv za reformno razdoblje u hrvatskoj politici, društvu i kulturi, posebno obilježeno legitimiranjem hrvatskoga nacionalnog identiteta i traženjima koja iz njega proizlaze (Izvor: Enciklopedija.hr, 20. 8. 2017.).

U zakonu su točno definirane društveno vrijedne i korisne publikacije. To su sva djela od temeljne vrijednosti za kulturu, znanost i umjetnost, djela koja šire socijalističku misao, udžbenici za obrazovanje, sabrana djela domaćih književnika koji uzdižu i naglašavaju vrijednost kulturne baštine, enciklopedije i slična djela (Hebrang Grgić 1999: 127).

3.2.5 Razdoblje nakon 1990. godine

Početak godine donesen je *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o javnom informiranju*. Taj zakon donosi nove promjene jer su iz njega izbrisane neke ideološke oznake. Naglašava se da se jamči sloboda mišljenja i izražavanja misli, sloboda tiska i drugih sredstava priopćavanja, sloboda javnog govora i slobodno osnivanje svih ustanova javnog priopćavanja. Zabranjuje se cenzura, a novinari imaju pravo na slobodu izvještavanja i pristup informaciji (Jergović 2003: 96). 1996. godine donesen je *Zakon o javnom priopćavanju* u kojem se potvrđuju načela slobode tiska i drugih sredstava javnog priopćavanja. Važno je spomenuti i kazneni zakon iz 1997. godine. Bio je to prvi zakon u kojem su navedene kazne za uskraćivanje slobode i prava čovjeka i građanina. „Tko uskrati ili ograniči slobodu govora ili javnog nastupa, osnivanje ustanova javnog priopćavanja i slobodu tiska kaznit će ga se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine“ (Hebrang Grgić 1999: 129).

1990. godina sa sobom donosi nove demokratske promjene. I dalje postoje ograničavanja tiskanog djela, ali tek nakon što se ono pojavi u prometu i samo po odluci suda. Nova vlast nije odustala od kontrole medija zbog čega sve do 2002. godine vlada nesklad kada se donosi novi *Kazneni zakon*. Novim zakonom Hrvatska se obvezuje da će poštovati pravo na slobodu izražavanja, mišljenja, istraživanja i primanja i širenja informacija i ideja (Jergović 2003: 96). Tim zakonom počinje novo doba hrvatske književnosti i Hrvatske općenito.

4. Utjecaj Antuna Šoljana na razvoj hrvatske književnosti

4.1 Biografija Antuna Šoljana

Antun Šoljan rođen je 1. prosinca 1932. godine u Beogradu. Majka mu je bila učiteljica, a otac sudac zbog čega su često selili. Od 1939. do 1941. žive u Pančevu gdje Šoljan pohađa pučku školu, a 1945. odlaze u Slavonski Brod u kojem ostaju do 1951. godine. Iste godine upisuje germanistiku i anglistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu na kojem je i diplomirao 1957. U Zagrebu ostaje sve do smrti 1993. godine (Visković 2000: 5).

Šoljan spada među najsvestranije hrvatske pisce druge polovice 20. stoljeća upravo zbog svog raznovrsnog i opsežnog književnog opusa zbog čega je i stekao naziv „modernog klasika“. Kada se pojavio u književnosti početkom pedesetih godina, Antun Šoljan je odmah privukao pozornost. Zajedno s Ivanom Slamnigom preveo je *Antologiju suvremene američke lirike* što ga je označilo kao nepouzdanog i sumnjivog autora. To etiketiranje rezultiralo je mnogim nelogičnim, nepravednim i za život hrvatske književnosti, kobnim posljedicama (Donat 1992: 62). Zajedno sa skupinom pisaca okupljenih oko časopisa *Krugovi* prevodio je djela s ruskog, engleskog i njemačkog jezika. Šoljan i ostali *krugovaši*¹⁰ u književnost su uveli novu tematiku koja se oslanjala na zapadne struje i koja je u potpunosti potisnula socrealistička načela (Šoljan 2004: 119). Osim u časopisu *Krugovi*, u kojem je djelovao od 1955. do 1958. godine, uređivao je i suuredivao časopise *Međutim* (1953.) i *Književnik* (1959. – 1961.) u kojima djeluje kao animator književnih zbivanja, idejama potiče druge i izražava senzibilitet i probleme svojeg naraštaja unatoč strogim partijskim kontrolama (Nemec 2000: 705). Tri godine bio je predsjednik Hrvatskog PEN centra¹¹, a dugi niz godina uređivao je svjetske, američke i hrvatske antologije (*Antologija hrvatske poezije 1966.*, *Antologija moderne poezije zapadnog kruga*). Cijeli svoj književni rad proveo je pišući kao slobodni književnik i prateći književne zapadne tokove (Nemec 2000: 705).

¹⁰ Skupina pisaca okupljeni oko časopisa *Krugovi* nazivala se *krugovašima*. Osim Antuna Šoljana tu titulu stekli su Vlatko Pavletić, Zvonimir Golog, Slobodan Novak, Dalibor Cvitan, Slavko Mihalić, Čedo Prica i mnogi drugi (Šoljan 2004: 119).

¹¹ Izvorno značenje P.E.N. kraticе: pjesnici, esejisti, novelisti. Hrvatski P.E.N. centar je nevladina udruga osnovana 1927. godine kao jedna od najstarijih članica udruge P.E.N. International, svjetske udruge pjesnika, romanopisaca, dramskih pisaca, esejista, povjesničara, scenarista, prevoditelja, kritičara, izdavača i žurnalista. (Izvor: Pen.hr, 21. 8. 2017.)

4.2. Književno stvaralaštvo Antuna Šoljana

U četrdeset pet godina književnog rada Antun Šoljan napisao je i objavio dvadesetak knjiga svih literarnih žanrova. Godine 1938., književni opus započinje pisanjem poezije koju objavljuje u časopisu *Izvor* kao i njegovi prethodnici (Milivoj Slaviček, Slobodan Novak i Vlatko Pavletić), ali njegova prava poezija nastaje u razdoblju kada djeluje u časopisu *Krugovi*. Od 1956. do 1983. napisao je sedam zbirka pjesama: *Na rubu svijeta* i *Gartlic za čas kratiti* (1956.), *Izvan fokusa* (1957.), *Gazela i druge pjesme* (1970.), *Čitanje Ovidijevih metamorfoza/Rustichello* (1976.), *Bacač kamena* (1985.) i *Prigovori* (1983.) (Visković 2000: 6). U ranijim zbirkama poezije *Na rubu svijeta* i *Izvan fokusa* Šoljan opisuje iskustva književnosti i egzistencije što potvrđuje u feljtonima i ekspozitornim tekstovima koje piše usporedno s poezijom. U kasnijim zbirkama ističu se povijesni motivi i raznovrsna tematika. Piše poslanice, putopisnu liriku, prigodne pjesme, lirske dosjetke, anegdote i klasične pjesme postmodernističkog sadržaja, ali i dalje su prisutne egzistencijalne teme koje su pratile Šoljanov književni opus od početka do kraja. Ranija ostvarenja kratke proze kritika je označila kao „prozu u trapericama“ jer se u središtu nalazi mala grupa kao homogena jedinica koja predstavlja suprotnost svijetu odraslih u društvenom i književnom smislu. Druga faza proze bavi se osjetljivom društvenom tematikom, likovima kojima je identitet ugrožen, a izlaz iz problema nemoguć zbog čega je reakcija lika i pripovjedača ironična (Nemec 2000: 706). U prvu fazu „proze u trapericama“ ulaze zbirke *Specijalni izaslanici* (1975.), *Deset kratkih priča za moju generaciju* (1966.) i *Ovo i druga mora* (1975.), a u drugu, društveno osjetljivu fazu, *Obiteljska večera* (1975.) i *Hrvatski Joyce i druge igre* (1989.) (Visković 2000: 6).

Neprilike su u književnosti birale Šoljana, ali Šoljan ih nije izbjegavao. Vjerovao je da je sadržaj književnosti između ostalog i opasnost jer „tamo gdje ima dima mora makar tinjati i neka vatra“ (Donat 1992: 64). Za njega je jedino bilo važno da hrvatski narod ne ostane bez literature, literature već ionako „slabih pjesnika“ (Donat 1992: 64).

4.3 O *Kratkom izletu*

Drugi po redu Šoljanov roman *Kratki izlet* pratile su nevolje od samog početka. Roman je napisan ranih šezdesetih godina, a prvi put je objavljen 1964. godine u časopisu *Forum* (Pavličić 2013: 93) zahvaljujući Marijanu Matkoviću i Ivanu Krolu, glavnom uredniku i tajniku časopisa (Rizvanović 1996: 250). Sam Šoljan ističe kako su problemi oko objavljivanja romana nastali jer se on u to vrijeme nalazio na „političkoj tapeti“, a objavljivanje u Krležinom časopisu, koji je tada bio autoritet u političkim stvarima, označavalo je za Šoljanu neku vrstu rehabilitacije (Pavličić 2013: 93). U *Kratkoj povijesti Kratkog izleta*¹² Šoljan opisuje večer nastanka romana u društvu urednika *Foruma*. Ističe da su njih troje „plesali u kolu oko rukopisa kao tri velika lukava mačka oko vruće kaše, unoseći ispravke, ublažujući pa čak i izbacujući dijelove *Kratkog izleta* koji su im se činili suviše provokativni“ (Rizvanović 1996: 250).

Kako nakon izlaska skraćene verzije romana u časopisu *Forum* zagrebački nakladnici nisu pokazivali zanimanje, roman godinu dana kasnije, 1965. godine objavljuje Antonije Isaković koji je tada u Beogradu bio direktor *Prosvete* (Rizvanović 1996: 250). U Zagrebu je *Kratki izlet* prvi puta objavljen tek 1987. godine u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti* (Pavličić 2013: 94).

Šoljan je vjerovao u plovidbu kao smisao života, ali je prerano shvatio „da se u svijetu u kojem je rođen najčešće plovi samo u mjestu“ (Prosperov Novak 2003: 477). Unatoč toj spoznaji Šoljan je nastavio putovati jer je znao da je to za njega jedini način da se, makar i u mislima, na kraju u zavičaj vrati s bogatim plodovima književnosti i životne avanture (Prosperov Novak 2003: 477). Zbog toga se motiv putovanja često pojavljuje u Šoljanovim romanima. *Kratki izlet* je roman o naraštaju kojemu su obećavali sve, a nisu pružili ništa. Priča prati putovanje mladih znanstvenika u Istru u potrazi za freskama, no mnogi su vjerovali da roman ima alegorijsko značenje i zapravo označava jugoslavenski put u socijalizam (Pavličić 2013:93). Zbog toga ne čudi činjenica da se roman u vrijeme jugoslavenske socijalističke politike našao na crnoj listi i bio osuđen od strane vlasti.

¹² *Kratku povijest Kratkog izleta* napisao je Antun Šoljan 1990. godine i u njemu ispričao proces nastanka svog romana (Rizvanović 1996: 250).

4.4 Politička alegorija u *Kratkom izletu*

U vrijeme kada se *Kratki izlet* pojavio u književnosti u državi je neslužbeno bila prisutna cenzura. Vlasti su određivale koji su sadržaji prikladni za tisak i čitanje i prema tome zabranjivali pojedina djela. Svi sadržaji koji su na bilo koji način mogli naštetiti državi, političkom ustroju, koji potiču na nemoralne postupke, narušavaju mir ili na bilo koji drugi način remete državne zakone bili su uklonjeni ili zabranjeni.

Kratki izlet govori o skupini studenata i znanstvenika koji autobusom odlaze na izlet u unutrašnjost Istre, na lokalitet Gradinu, u potrazi za dosad neotkrivenim freskama. Na pola puta autobus se pokvari pa jedan dio putnika krene pješke prema najbližem mjestu. Hodajući prolaze kroz pusti istarski krajolik, zamalo upadnu u provaliju, susreću tri gorostasne žene i starca u vinskom podrumu da bi na kraju putovanje prema Gradini nastavili samo Roko i pripovjedač. Na kraju pronalaze samostan kojeg su tražili, no ostaju razočarani jer su sve freske i umjetničke vrijednosti propale. Roko odustaje od daljnje potrage, a pripovjedač odlazi u podzemlje samostana pokušavajući naći izlaz, ali i on ostane razočaran jer ga na izlasku iz podzemlja dočeka pustoš Istre i jedno veliko – ništa (Visković 2000: 12).

Sama fabula romana teško će današnjem čitatelju odmah otkriti razloge zbog kojeg je roman prije tri desetljeća uznemirio političke vode, ali detaljnijom analizom nije teško uočiti mnoge skrivene motive koji upućuju na to da roman nosi alegorijsko značenje.

Roman je pisan u pet dijelova (priprema, putovanje do autobusna kvara, putovanje – postupno osipanje likova, nastavak putovanja Roka i pripovjedača i završetak putovanja), a uvodno i završno poglavlje pokazuju da je roman monološka retrospekcija, odnosno priča koja se konstruira prisjećanjem (Milanja 2014: 8). Antun Šoljan roman započinje opisujući prve godine nakon Drugog svjetskog rata „kada se svima nama činilo da svijet počinje iz početka, iz iskonske magme“ (Šoljan 2004: 11). Kao što je uobičajeno za Šoljana, pripovjedač na prvim stranicama romana progovara u ime generacijskog *mi* – poratne generacije koja proživljava „osjećaj novog početka, nevinog tla na koji prije nije stupila ljudska noga“ (Šoljan 2004: 12).

Poratna pitanja „gdje smo?“ i „kamo ćemo?“ izgubila su oštrinu, a odjednom su se počeli pitati „odakle smo došli?“ uz tezu „treba se vratiti komadić puta da bismo se mogli zaletjeti dalje“ koja je postala parola dana (Šoljan 2004: 12). Šoljan dalje opisuje stanje u državi spominjući „šaru – kakav bilo komadić zgužvanog papira s kakvim pečatom i nečitljivim potpisom koji otvara sva vrata“ (Šoljan 2004: 13). Sa šarom se mogao dobiti smještaj u hotelu, besplatan put na željeznici, hrana u restoranu i razne druge usluge vlastodržaca. Šara je značila moć i status, a „dovoljno je bilo da iza tebe stoji kakva institucija pa da svi vjeruju da iza tebe stoji cijela država“ (Šoljan 2004: 13). Upravo taj osjećaj novog početka i nemogućnost da žive u prošlosti ponukao je skupinu studenata da se upute na putovanje po unutrašnjosti Istre. I sam pripovjedač objašnjava da razlog putovanja nije pronalazak freski, nego „neko unutarnje nezadovoljstvo, nemir u njemu samome, neka luda osobina njegova temperamenta“ (Šoljan 2004: 17) koja ga tjera da nešto radi. Dokolica u kojoj se događa radnja romana likovima ne nudi rješenje već za njih predstavlja prostor privremene slobode i lažnog oslobođenja. U njihovoj okolini ne dolazi do promjena i čini im se kao da je svijet nakon rata stao. Zbog toga se u društvu javlja potreba za bijegom koja predstavlja eskapizam¹³ i potragu za užitkom kroz sentimentalnost, uzbuđenja, kriminal, sport, književnost, film, seks, alkohol i druge popularne oblike kulture. Za likove našeg romana koji nisu u stanju živjeti u stabilnoj duhovnoj ravnoteži (Šoljan 2004: 33) nužan je skok iz nužnosti rada i lažne slobode u pravu, istinsku slobodu (Molvarec 2014: 219).

¹³ Eskapizam – izbjegavanje problema, zaobilazanje težih problema ili problema u razmatranju (Izvor: hjp.znanje.hr, 22. 8. 2017).

Šoljan kao mjesto radnje odabire izmišljen lokalitet Gradinu u unutrašnjosti Istre. Mnogi ističu kako taj lokalitet postoji aludirajući na naselje u Poreštini u općini sv. Lovreč s župnom crkvom sv. Andrije iz 16. stoljeća koji bi mogao predstavljati samostan u posljednjem dijelu romana (Milanja 2010: 4). Malo koji čitatelj je čitajući *Kratki izlet* odolio da slike pustoši ne poveže s Jugoslavijom nakon rata. Šoljanu se takav alegorijski smisao nije sviđao pa je i sam više puta objasnio odakle se odlučio za Istru i zašto se istarski krajolik njegovog romana savršeno poklapa sa slikama stvarnosti. „Koliko se sjećam kad sam ga pisao nisam svjesno imao na pameti nekakvu političku objavu, nekakvu alegorijsku sliku našeg puta, još manje našeg puta u socijalizam koji eto završava nikako i nigdje, ili kako su budno presudili, u autorovu negatorstvu (što je po njihovome bilo manje-više isto) nihilizmu¹⁴. Više mi je kao pripovjedaču lebdio onaj krajolik“ (Rizvanović 1996: 254). Pa ipak spremni mi bili povjerovati Šoljanu ili ne, državna vlast svakako mu nije povjerovala jer još uvijek postoji mnogo motiva za alegorijsko čitanje.

Likovi u romanu u potrazi su za autentičnošću. Putujući subjekti kreću se u grupi što asocira na masovna turistička putovanja kao izraz demokratizacije koji se počinje razvijati polovicom 19. stoljeća. Prateći roman primjetan je generacijski kolektiv kojem je cilj putovanje u nepoznatu što se povezivalo s potrebom uspostavljanja novog životnog smisla nakon rata. Svaki lik taj cilj pronalazi na drugoj postoji: Petar u mjestu s grotesknim ženama, Vladimir u konobi, a Ivan u kupnji kuće u rodnom gradu (Molvarec 2014: 220). Šoljan u opisivanju prizora žena na prozorima koje je klapa zatekla koristi erotske motive i vulgarizme koji prema strogom režimu nisu bili dozvoljeni u hrvatskoj književnosti. Unatoč tome, Šoljan kao da u inat svima prkosi pravilima pa opisuje „tri gorostasne, tople, jake žene, malo razbarušene, poluraskopčanih košulja – kao da su tek maloprije ustale iz vruće postolje“ (Šoljan 2004: 45), a odmah nakon toga javlja se član klape, fotograf Vladimir, bezobrazno se cereći i pjevajući: „Oj, djevojko košulju podvrni, što se ono međ nogama crni“ (Šoljan 2004: 46).

¹⁴ Nihilizam – način mišljenja u kojem se negiraju svi ustaljeni nazori, načela vjerovanja (Izvor: hjp.znanje.hr, 22. 8. 2017.).

Pripovjedač koji uz Roka jedini ustraje u pronalaženju Gradine, gdje bi se trebale skrivati freske, doživljava antiklimaks¹⁵ - nakon što otkrije da freske nisu sačuvane suočava se s velikom prazninom jer ostaje pustoš u kojoj je bio otpočetak (Molvarec 2014: 222). Za razliku od pripovjedača, lik Roka od samog početka nameće se kao vođa. Roman, pisan u prvom licu prema sjećanju pripovjedača, počinje opisom Roka za kojeg se jasno tvrdi da je lud, ali pri daljnjem opisu postaje jasno da nije riječ o kliničkoj ludosti već je Šoljan upotrijebio kolokvijalni izraz za čovjeka nestandardna i neuobičajena ponašanja. Roko je nepredvidiv, „neizliječenog nemira“, sa svima jednak bez obzira na spol, rasu i vjeru, svojeglav i hirovit, čovjek s ciljem, nošen strašću i težnjom da živi opasno (Šoljan 2004: 5-7). U vremenu kada su načela bila porušena i vrijednosti mrtve, Roko je prikazan kao simbol vrijednosti koji nadilaze shvaćanja u povijesno-društvenom vremenu u kojem žive. Roko, kakvog pripovjedač prikazuje, je legenda koji je „kao Feniks“ (Šoljan 2004: 7) što znači da je kao vođa neuništiva struktura s jedne strane, a primarno životno načelo s druge (Milanja 2010: 9-10). Za čitatelje Roko predstavlja otpor državnoj vlasti, a za likove izlaz iz stanja bespomoćnosti i vjerovanje da će se uz njegovu pomoć osloboditi nelagodnog osjećaja da je sve što čine „besmisleno i nepotrebno“ (Šoljan 2004: 7).

Osim Roka, o ostalim likovima ne saznajemo puno. Iz usputnih napomena saznajemo da ih je u grupi petnaestak, da je Petar arheolog, Vladimir fotograf, a nešto malo su predstavljena dva para: dvojica Slovenaca koji se drže postrani i malo govore, a kasnije se gube iz priče i Ofelije koje kreću u pješački pohod s Rokom, ali odustanu na pretposljednjoj postaji. Oni kao da se pojavljuju samo da bi obavili nekakav posao, a sve ostalo, pa i razlozi za putovanje, su prešućeni. Takva status upućuje na to da nisu važni oni nego priča i da postoje isključivo u odnosu prema glavnoj radnji. A budući da je priča jednostavna nameće se zaključak da mora imati dublji, skriveni smisao (Pavličić 2013: 99).

¹⁵ Antiklimaks – opadanje, slabljenje, spuštanje, smanjivanje (Izvor: hjp.hr, 22. 8. 2017.).

Na samom kraju treba spomenuti motiv koji je izazvao najviše pažnje i pobune te uzburkao političke vlasti. Prva oznaka na koju grupa naiđe nakon dugotrajnog lutanja je „ovdje skreni lijevo“ (Šoljan 2004: 36), a slijedeći taj trag dolaze do provalije „umrljane od krvi mnogih putnika koji su ih do ovdje slijedili“ (Šoljan 2004: 36). Iako Šoljan u nastavku postavlja pitanje je li to ipak „zemlja crvenica, boksitna rudača, kojom se ovaj kraj uvijek dičio“ (Šoljan 2004: 37), aluzija na jugoslavenski režim je bila toliko očita da je Marijan Matković prije izdavanja u časopisu *Forum* inzistirao da se prvotni natpis „ovdje skreni desno“ promijeni u „ovdje skreni lijevo“ (Rizvanović 1996: 254).

Puna dva desetljeća *Kratki izlet* bio je glavna meta političkih napada na njegova autora, a puna tri desetljeća trebala su da se prva skraćena verzija objavi u Zagrebu. U naizgled običnoj priči koju je Šoljan napisao „u jednom danu, u tjedan dana, kada je sjedio sam kod kuće čekajući da pregrmi nekakva politička nepogoda“ (Rizvanović 1996: 250) državne i političke vlasti pronašle su čitav niz antikomunističkih motiva zbog čega je djelo dospjelo na crnu listu. Od same ratne tematike, koja se smatrala neprikladnom u prvim godinama nakon rata kada se slika opustošene i razrušene države pokušala zataškati, preko vulgarnih i pornografskih motiva takozvane popularne zapadne kulture koju je Šoljan preuzeo u svojim djelima (Molvarec 2014: 217), sve do „očitih motiva alegorije“ poput znaka „ovdje skreni ulijevo“ (Šoljan 2004: 36), ponekog ćirilichnog natpisa i svemoćnog komada papira šare. Sve to i mnogo više bilo je dovoljno da Antun Šoljan i njegovo egzistencijalističko djelo prođu trnovit put do dana kada je prva verzija *Kratkog izleta* prvi puta tiskana u državi koja se toliko borila da ono nikad ne ugleda svjetlo dana.

Teško je preskočiti Šoljanove riječi koje je nekoliko puta ponavljao naglašavajući da je napisao *Kratki izlet* opisujući mjesta gdje nikada nije bio i nije mislio da mogu postojati igdje osim u njegovoj mašti. Tek kasnije „tumarajući po Istri kao suputnik nadobudnih tragača za freskama, vidio sam da sam se doslovno bavio realizmom“ (Rizvanović 1996: 255). To otkriće ga je preplašilo, a poanta je prigodna i za završetak ove analize: „tko zna kakva će apsurdna ili monstruoza stvar ispasti ispod mog pera sljedeći put, pa zar ću onda zbilja u takvom svijetu i živjeti?“ (Rizvanović 1996: 255).

5. Željezna zavjesa sovjetske književnosti

Ruska je književnost za vrijeme SSSR-a provodila najteže oblike cenzure zahvaljujući dvojici velikih vođa - Lenjinu i Staljinu. Obje vladavine obilježili su dotad neviđeni progoni, spaljivanja i kažnjavanja književnika, ali i velikih političkih moćnika koji su se protivili sovjetskoj politici. To su bile najteže godine sovjetskog realizma kada je „cenzurirati zapravo značilo likvidirati“ (Peruško 2013: 17).

5.1 Književna *leniniana* (1917. – 1924.)

Prvi značajniji spomen ruskog revolucionara Vladimira Iljiča Lenjina u sovjetskoj književnosti veže se uz 1905. godinu kada kao vođa tadašnje opozicije građanima obećava potpunu slobodu riječi i tiska. 1917. godine Lenjin dolazi na vlast kao premijer Sovjetskog Saveza. Odmah po dolasku na vlast uvodi cenzuru uz opravdanje da „tiskana riječ nije ništa manje opasna od bombi i metaka“ (Peruško 2013: 13). Njegovom vladavinom započinje teško razdoblje cenzure i borbe za slobodu tiska

U početnom razdoblju sovjetske cenzure Lenjin je osnovao Glavlit¹⁶, specijalnu ustanovu za kontrolu književne i izdavačke djelatnosti s ciljem centralizacije svih oblika cenzure u tiskanim djelima (Peruško 2013: 13-14). Uspostavom Glavlit-a nijedno djelo nije moglo biti objavljeno bez dopuštenja (Peruško 2012: 22). Sve do početka 1920-ih godina zabranjene knjige su se spaljivale, a onda je nastupilo trajno arhiviranje zabranjene misli u Sovjetskom Savezu. Osnovan je najveći arhiv nepodobne svjetske književnosti Spechran¹⁷, kojim je rukovala Lenjinova žena Nadežda Krupskaja. Tako su iz knjižnica odstranjena mnoga djela Tolstoja, Dostojevskog, Platona i mnogih drugih, a do 1987. godine u nekim arhivima je pronađeno pola milijuna knjiga i periodičkih publikacija. U specijalnom arhivu najveće moskovske knjižnice *Državne biblioteke V. I. Lenina* pohranjena su djela najkontroverznijih sovjetskih pisaca 1920-ih godina: Anne Ahmatove, Borisa Pasternaka i Mihaila Bulgakova (Peruško 2013: 14).

¹⁶ *Glavlit* - Glavnoe upravlenie po delam literatury i izdatel'stv; ustanova za kontrolu sveukupne književne i izdavačke djelatnosti (Peruško 2012: 22).

¹⁷ *Spechran* – odjel specijalne pohrane koji se sastojao od mnoštva zabranjenih djela (Peruško 2012: 22).

Suprotno očekivanjima i obećanjima da će Lenjinova cenzorska politika biti ublažena, ona je postupno ulazila u sve aspekte umjetničkoga i društvenoga djelovanja tako da cenzuru nisu uspjele zaobići ni filmska ni glazbena industrija. Početkom 1910-ih i 1920-ih godina precizne granice dopuštenog i nedopuštenog nisu bile jasno definirane pa su propusti u cenzuri bili česti. No, uspostavljanjem NEP-a¹⁸ i *Nep-a*¹⁹, kao i postojanje raznovrsnih poetskih formacija i literarnih skupina, ojačalo je Lenjinovu cenzorsku politiku koja se u idućih nekoliko godina razvila u dobro uvježbani mehanizam (Peruško 2012: 23). Cenzura se sastojala od dva dijela, preventivne i kaznene. Kada bi zakazala preventivna cenzura, odnosno, kada bi nadležna cenzorska ustanova nepažljivo propustila koju knjigu, na snagu je stupala kaznena cenzura koja se sastojala od zabrana knjiga i kažnjavanja krivca (Peruško 2013: 15).

Godinama se postojanje Gulaga²⁰ nepravедno pripisivalo Lenjinovu nasljedniku Staljinu. Da je upravo Lenjin tvorac Gulaga dokazuje postojanje dva dekreta: *O revolucionarnome suđenju tisku* 1918. i *Upute Glavlita mjesnim organima* 1922. godine. Prvim dekretom je Lenjin legalizirao kaznene posljedice za one koji su svojim tekstovima štetili sovjetskoj vlasti, a uključivao je ozakonjivanje lišenja slobode dotične osobe, lišenje svih prava i izgon iz grada ili mjesta koji je u sastavu Ruske Republike. Za razliku o prvog dekreta *Upute Glavlita* nisu bile javnog karaktera. *Upute* su bile razaslane po cijeloj zemlji, a podrazumijevale su zabranu tiskanja listova koji su bili otvoreno neprijateljski prema komunističkoj vlasti ili partiji (Peruško 2012: 24).

Začetnik sovjetskog cenzorskog terora Vladimir Iljič Lenjin umire 1924. godine od moždanog udara (Peruško 2012: 25), ali njegovim krajem ne završava cenzorska politika. Naprotiv, ona tek počinje.

¹⁸ *NEP (Novaja ekonomičeskaja politika) – Nova ekonomska politka* (Peruško 2012: 23).

¹⁹ *Nep – kratica za nezavisni tisak Nove ekonomske politike* (Peruško 2012: 23).

²⁰ *Gulag (Glavnoje upravlenije ispraviteljno-trudovyh lagerej i kolonij)* je glavna uprava za popravno-radne logore i kolonije i sinonim za sveobuhvatan represivni sustav u SSSR-u. Uključivao je koncentracijske logore za prisilni rad i zatvore. U njima su ubijeni milijuni ljudi. Služili su za represije nad političkim protivnicima, masovno izrabljivanje kroz prisilni rad, medicinske pokuse na ljudima, i pritvaranje ratnih zarobljenika (Izvor: Enciklopedija.hr, 26. 8. 2017.).

5.2 Književna *staliniana* (1925. – 1953.)

Godinu dana nakon Lenjinove smrti na vlast dolazi komunistički diktator Josif Visarionovič Staljin. Obećanja Boljševika na čelu sa Staljinom građanima su davala nadu u prekid Lenjinove cenzorske vlade. Boljševici su se zalagali za ukidanje izrabljivanja čovjeka, ukidanje podjele društva, obračun s izrabljivačima i uspostavu socijalističkog režima u svim zemljama (Finn, Couvee 2015: 27). Ipak, dolaskom na vlast Staljin mijenja, ili bolje rečeno, otkriva prave stavove.

Staljin je u mladosti i sam bio pjesnik čitajući stotine stranica dnevno pa ne čudi činjenica da je veliku pažnju pridavao književnosti. Njegov govor tijekom susreta sovjetskih pisaca označio je početak nove književnosti: „Proizvodnja duša važnija je od proizvodnje tenkova...netko je ovdje s pravom rekao da pisac ne može sjediti skrštenih ruku, da on mora poznavati život svoje zemlje. To je točno. Čovjek iznova stvara sam život. Ali vi ćete također pomoći u preoblikovanju njegove duše. To je važno, ta proizvodnja duša. I zato dižem ovu čašu u vašu čast, pisci, inženjeri ljudskih duša“ (Finn, Couvee 2015: 11). Od pisaca je tražio da svu energiju usmjere u stvaranje sovjetskog čovjeka. Vjerovao je da „književnost mora služiti Revoluciji“ (Fin, Couvee 2015: 20), a književnici koji to nisu htjeli proglašeni su državnim neprijateljima. Nakon 1917. godine u SSSR-u je život izgubilo oko 1500 sovjetskih pisaca koji su prisiljeni na rad u logoru. Staljinov režim izazivao je toliki strah da se nitko nije usudio prekršiti njegova „željezna pravila“ (Finn, Couvee 2015: 16). Početkom 1930-ih godina Staljin je učvrstio svoju moć i potpuno ovladao književnim životom u zemlji. 1929. godine zabranio je objavljivanje knjiga u inozemstvu bez odobrenja vlasti, a u razdoblju od 1938. do 1939. godine, u vrijeme književne čistke, 24 138 799 primjeraka politički štetnih knjiga i naslova bilo je uništeno ili spaljeno. U tom razdoblju započinje niz montiranih političkih procesa u kojima je uhitio ili pogubio istaknute članove Partije, vojske i upravnog aparata, a prema nekim povjesničarima potpisao je smrtne presude oko 40 000 ljudi (Finn, Couvee 2015: 16-50).

Staljinov udar na inteligenciju počeo je 1946. godine. Isprva je bio usmjeren protiv satiričkog pisca Mihaila Zoščenka i Ane Ahmatove čije je tekstove Staljin smatrao „slaboumnim“ (Finn, Couvee, 2015: 62). Uskoro se javio Centralni komitet Partije koji se složio sa Staljinom govoreći da se iz države moraju ukloniti tekstovi „kojima je cilj dezorijentirati naše mlade i otrovati im dušu“ (Finn, Couvee 2015: 62). Ti događajem počinje razdoblje u kojem nikome ništa neće biti oprošteno. Staljinova desna ruka, Andrej Ždanov koji je nakon 1930-ih ušao u njegov krug, objavio je strogi režim protiv svih tekstova koji se temelje na „erotskim motivima povezanim s motivima korote, melankolije, smrti, misticizma i slično“ (Finn, Couvee 2015: 62). Njegova mržnja prema svemu što je dolazilo sa zapada širila se s književnosti na film, glazbu, kazalište, znanosti i umjetnost, a već postojećim razlozima za uhićenje dodani su novi: veličanje američke demokracije i europske kulture. Književne večeri također su privlačile nepoželjnu pozornost zbog čega su pisci organizirali tajna čitanja kontrarevolucionarnih romana koje je pratila tajna policija u slučaju državnog udara. Bilo kakva pa i najmanja negodovanja o sovjetskoj revoluciji bila su dovoljna za provođenje najtežih oblika kazni, a autori antisovjetskih djela bili su mučeni i osuđeni podmetanjem lažnih iskaza. Tijekom posljednjih godina Staljinove vladavine, od 1952. do 1953., provodi se kampanja protiv židovskih pisaca. Isti su bili streljani ili poslani na doživotnu robiju u logor. Sve do 1953. godine, kada Staljin umire, Sovjetskim Savezom vladao je panični strah. Njegova smrt označava kraj mračnog razdoblja SSSR-a i početak probijanja željezne zavjese (Finn, Couvee 2015: 50-86).

5.3 Proboj željezne zavjese

Nakon Staljinove smrti 1953. godine atmosfera u Moskvi ostala je nepovoljna za pisce i umjetnike. Staljina je naslijedio Nikita Hruščov koji je prvih godina svoje vladavine provodio tiraniju kakva je u SSSR-u bila i posljednjih godina. No, s vremenom praksa socijalističkog realizma slabi i postaje sve opuštenija. Veliku ulogu u „probijanju željezne zavjese“ odigrala je CIA²¹ - agencija kojoj je Kongres odobrio prikupljanje obavještajnih podataka koji mogu utjecati na nacionalnu sigurnost (Finn, Couvee 2015: 124).

U CIA-i tada je radio velik broj ljubitelja književnosti. Čitalo se sve od romana, kratkih priča do pjesama, a naročito se čitao Joyce, Hemingway, Tolstoj, Nabokov, Dostojevski i drugi pisci Istoka. U Americi su se knjige smatrale najvažnijim oružjem protiv diktatorskih režima u svijetu i Zapad je gajio želju za oslobođenjem zarobljenih knjiga Istoka. 1958. godine, nakon dvanaest godina hladnog rata, CIA se odlučila suprotstaviti sovjetskoj propagandi i smanjiti njihov utjecaj u svijetu. Agencija je započela igru svjesna da će ona dugo trajati. Kako bi postigla svoje ciljeve CIA se služila nizom paravanskih organizacija i lažnih zaklada i trošila milijune dolara na koncertne turneje, izložbe, časopise i objavljivanje knjiga. Novčano je pomagala nekomunističkoj ljevici na Zapadu vjerujući da će im pomoći u obrani protiv komunističkog neprijatelja. U prvim godinama rada Agencija je naoružavala skupine emigrantskih vojnika i ubacivala ih u zemlje istočnog bloka radi sabotaže. Ubrzo je osnovana Služba za specijalne pokrete s Uredom za političku koordinaciju na čelu s antikomunističkim veteranom Frankom Wisnerom²². Wisner je u agenciju unio „duh reda vitezova templara kako bi zapadne slobode zaštitio od komunističkog mraka (Finn, Couvee 2015: 128).

²¹ CIA – Central Intelligence Agency; Središnja obavještajna agencija SAD-a osnovana 1947. godine (Izvor: cia.gov, 27. 8. 2017.).

²² Frank Wisner je američki veteran koji je 1944. i 1945. godine služio u Bukureštu gdje je svjedočio ukrcavanju 70 000 Rumunja njemačkog porijekla u zatvorene teretne vagona. Rumunji su odvedeni u SSSR gdje su zatvoreni i iskorištavani kao ropska radna snaga. Wisner je šokirajući gledao sovjetsku moć i ubrzo postao antikomunist (Finn, Couvee 2015: 128).

Već 1949. godine u tajnim operacijama Vijeća za nacionalnu sigurnost sudjelovala su 302 CIA-ina čovjeka, a taj broj je u idućih nekoliko godina znatno narastao. CIA-ini špijuni i agenti razmješteni su na lokacije diljem svijeta s jednim zadatkom: uništenjem komunističkog režima. 1949. Nacionalni komitet za slobodnu Europu pripojen je njujorškom uredu. Glavni projekt Komiteta bio je pokretanje radija Slobodna Europa koji je 4. srpnja 1950. počeo s emitiranjem radiopostaja na češkom, slovenskom, rumunjskom, a ubrzo i na poljskom, mađarskom i bugarskom jeziku. 1953. godine s emitiranjem počinje druga radiopostaja Radio Oslobođenje čiji je program bio namijenjen ruskim slušateljima. Uskoro je radioemisije slušala trećina odraslog urbanog stanovništva SSSR-a. Bila je to „moćna nevojna sila koja se prenosi zračnim valovima, čiju zapaljivu moć usred komunističkog mraka mašta zapadnjaka jedva može razumjeti“ (Finn, Couvee 2015: 130). Ta sila bila je toliko jaka da je SSSR 1958. trošio više novaca na ometanje signala zapadnih radiopostaja nego na svoje vlastite i međunarodne postaje zajedno. Posljednji korak bio je osnivanje izdavačke kuće *Free Europe Press*. U razdoblju od 1951 do 1956. *Free Europe Press* je na prostoru SSSR-a puštao balone s propagandnim tekstovima. Nakon 600 000 balona, u pet godina, CIA se okrenula slanju knjiga „preko željezne zavjese“ (Finn, Couvee 2015: 131). CIA-ino tajno slanje knjiga trajalo je sve do 1991. godine, a samo u prvih petnaest godina razdijeljeno je više od milijun primjeraka.

Raspadom SSSR-a cenzura postupno počinje slabjeti. Iako je ona i danas prisutna diljem svijeta, rigorozni cenzorski režimi zabilježeni u vrijeme Lenjina i Staljina više nisu prisutni. Pojava nove intelektualne zajednice koja teži umjetničkoj slobodi pridonijela je promjeni klime u Rusiji. Pokazalo se da je u borbi i suzbijanju komunističkog režima književnost sposobna mijenjati svijet i da je knjiga najvažnije i najmoćnije oružje kulture (Finn, Couvee 2015: 124-135).

6. Antisovjetska pobuna Mihaila Afanasjeviča Bulgakova

6.1 Biografija i književno stvaralaštvo Mihaila Afanasjeviča Bulgakova

Mihail Afanasjevič Bulgakov rođen je u Kijevu 2. svibnja 1891. godine, Studirao je medicinu i radio kao liječnik kraj Smotenska i u rodnom Kijevu (Flaker 1999: 437), a 1921. seli u Moskvu i započinje plodan literarni rad (Vlahović 2012: 198). U Moskvi piše za časopis *Gudok (Zvižduk)* i surađuje s Moskovskim teatrom kao dramski pisac, a povremeno kao urednik, prevoditelj i libretist (Flaker 1999: 437). Od anonimne kijevske ličnosti, kakav je bio 1920-ih godina, do danas Bulgakov se prometnuo u jednog od najpopularnijih sovjetskih književnika toga doba. Nakon prvih djela Bulgakov je želio emigrirati, ali mu je to zabranila moskovska vlast s tadašnjim Staljinom na čelu države (Detoni Dujmić 2005: 167). „Bjesomučno želim vidjeti druge zemlje, pa makar i na kratko. Ustajem s tom mišlju i s njome liježem“ (Peruško 2013: 57). Antisovjetski *enfant terrible*²³, kako su ga mnogi zvali, nepriznati je majstor Staljinova vremena i njegova najveća žrtva. Plodno književno stvaralaštvo započeo je 1919. godine na Kavkazu gdje nastaje najveće, nikad dovršeno djelo *Slabost*. Mnogi teoretičari smatraju da je pripovijetka *Morfij* (1927.) skraćena verzija kavkaškog romana. Na Kavkazu je počeo graditi i dramsku karijeru. 1920. godine je u Vladikavkazu održana premijera njegovog dramskog prvijenca *Samoobrana*, a nakon toga i *Braća Turbinovi*, *Glineni zaručnici*, *Pariški komunari* i *Hodžini sinovi*. Od 1920. kada seli u Moskvu, njegovo se stvaralaštvo može podijeliti u dvije faze: Lenjinovo doba (1920-ih) i Staljinovu vladavinu (1930-ih).

²³ *Enfant terrible* – franc. strašno, neobuzdano dijete; osoba koja pretjeranom otvorenosću i nekonvencionalnim postupcima dovodi u neprilike ili zbunjuje sredinu kojoj pripada; osoba koja pokazuje težnju za neovisnošću o skupini ili sredini kojoj pripada (Izvor: Enciklopedija.hr, 27. 8. 2017.).

Objekte dijele se na dvije manje. Lenjinova faza na ranonepovsku (1921. – 1925.) i kasnonepovsku (1925. – 1929.), a Staljinova na nove drame i nade (1932. – 1935.) i posljednje zalazne romane (1937. – 1940). U ranonepovskoj fazi Bulgakov piše feljtone koje objavljuje u novinama *Gudok* i *Nakanune*, autobiografska djela i satiričke pripovijesti *Davolijada* (1923.), *Kobna jaja* (1924.) i *Pseće srce* (1925.). 1925. napisao je i pripovijetku *Zapisi mladoga liječnika* i prvi roman *Bijela garda*. Kasnonepovsku fazu obilježili su njegovi kazališni tekstovi koji su skinuti s kazališnog programa kao i drame: *Zojkin stan*, *Grimizni otok* i *Bijeg*. Početkom 1930-ih godina, za vrijeme Staljina, Bulgakov se okreće prozi koju piše od 1932. do 1935. godine, ali sva njegova najznačajnija djela nastaju nakon 1937. godine u vrijeme cenzorskih zakona. Unutarnje progonstvo koje se u njemu javlja kao posljedica nemogućnosti emigracije tjera ga na pisanje remek-djela sovjetske književnosti. 1929. godine piše roman *Tajnome prijatelju* i *Kazališni roman*, a u razdoblju od 1928. do 1940. godine piše najčitaniji roman *Majstor i Margarita* (Peruško 2013: 58-61). Zbog strogih restrikcija u SSSR-u za vrijeme Bulgakova života objavljena mu je jedino zbirka pripovijedaka *Davolijada*. Sva ostala djela objavljena su tek nakon njegove smrti (Detoni Dujmić 2005: 167).

Koliko je Bulgakov važan u sovjetskoj književnosti pokazuje činjenica da u Rusiji postoji *Bulgakovedenie* – učenje o Bulgakovljevu stvaralaštvu koje je danas jedna od najrazvijenijih i najdinamičnijih grana ruske književno-kritičke i publicističke misli (Peruško 2013: 19). U vrijeme kada je mnoge pisce progutala šutnja i strah od Staljinova režima Bulgakov je pokazao hrabrost i snagu. Oduvijek je govorio da „rukopisi ne gore, u velikim djelima postoji nešto nesagorivo, trajno i dostatno da kao žar iznova raspali oganj novih ideja koje se zatim pretvaraju u djela, akcije“ (Donat 1992: 25). Pa iako za života nije stekao slavu, svojim književnim stvaranjem i idejama poslužio je kao inspiracija mnogima nakon njega.

6.2 O *Majstoru i Margariti*

Remek-djelo Mihaila Bulgakova i najčitanije djelo 20. stoljeća roman *Majstor i Margarita*, nastao je u razdoblju od 1928. do 1940. godine, u posljednjoj fazi Bulgakovljeva stvaralaštva. Roman je prvi puta objavljen u časopisu *Moskva* 1966., a zatim i 1967. godine. Treći put je roman objavljen u časopisu *Naprijedovu* dvije godine kasnije, a uz sva tri izdanja objavljen je i uvod uglednog sovjetskog pisca Konstantina Simonova, kratka Bulgakovljeva autobiografija i odlomak iz *Knjige skitnji* koji govori o odnosu Bulgakova i Staljina. Međutim, nijedno izdanje nije objavljeno cjelovito već je čitatelj sam morao popunjavati cenzurirane dijelove pomoću teksta kojim je raspolagao. U tom razdoblju, kako je zainteresiranost za čitanje djela sve više rasla, Bulgakov roman *Majstor i Margarita* mogao se pronaći u prodavaonicama u kojim se uvozna roba mogla kupiti za valutu. Integralna verzija romana objavljena je u Moskvi tek 1973. godine i ta verzija se smatrala kanonskim tekstom. U Hrvatskoj je roman objavljen u Zagrebu 1980. i 1985. godine, skoro tri desetljeća nakon nastanka romana. Pet godina kasnije, 1990., u Rusiji je napokon objavljeno i izdanje sabranih djela Bulgakova: *Sabranie sočinenij u pjati tomah* (Flaker 1999: 447-448). Bulgakovljeva proza priznanje je dobila tek nakon njegove smrti zahvaljujući manje strogoj cenzuri poslije 1956. godine, ali i Jeleni Sergejevnoj Bulgakovoj koja je sačuvala njegove rukopise i djelomično ih redigirala (Flaker 1999: 438).

6.3 Crne rupe *Majstora i Margarite*

Bulgakovo remek-djelo i njegov načitaniji roman umalo je ostao sakriven od očiju javnosti. U vrijeme kada ga Bulgakov piše, Staljinovim odredbama uništeno je i zabranjeno svako djelo i rukopis koji se ne uklapa u službene kulturne smjernice. Od književnika se očekuje da veličaju komunizam, slave diktatora, a bilo kakvo ponižavanje vlade smatralo se izdajom naroda. Takva Lenjinova, a kasnije i Staljinova, cenzorska politika potaknule su mnoge autore da osmisle posebnu metodu pisanja – ezopovsku komunikaciju ili pisanje između redaka (Peruško 2013: 91). Bili su to pokušaji pisaca da u minimalnoj slobodi ostvare maksimalnu. Bulgakova nesumnjivo možemo nazvati majstorom ezopovske komunikacije.

Kako je Bulgakov mladost proveo u Kijevu svoje stvaranje je čvrsto vezao uz Gogolja zbog čega je u njegovim djelima vidljiv satirički odnos prema zbilji, a romani obiluju grotesknim i fantastičnim elementima (Flaker 1999: 439). Za razliku od Šoljana koji je u više navrata negirao postojanje političke alegorije u romanu *Kratki izlet*, Bulgakov je od samog početka isticao da roman *Majstor i Margarita* opisuje njegovu „Sovjetsku domovinu s primjesama Danteova pakla“ (Peruško 2013: 75). Događaji u romanu odvijaju se na dvjema pripovjednim razinama određenima vremenom i prostorom. Na prvoj pratimo šaljive scene suvremene Moskve, a druga pripovjedna razina je fiktionalna, jeruzalemska, a prati posljednje sate Isusova života (Vlahović 2012: 199).

Bulgakova namjera bila je da Sotonizira Moskvu svoga vremena i ta namjera je provedena korištenjem točnih imena ulica i kućnih brojeva. Stambena Moskva, zemljopisni prostor i opsjednutost domom bile su važne teme Bulgakovljevih romana (Peruško 2013: 61). Upravo ta simbolička dihotomija *dom – antidom* i *domovina - antidomovina* ključna je u romanu *Majstor i Margarita* zbog konstrukcije komunizma koja je prožela Moskvu i SSSR,. Od svih domova koje Bulgakov spominje ključan je ukleti stan broj 50. U tom stanu je Bulgakov proveo nekoliko godina, a danas se u njemu nalazi Bulgakovljev muzej. Bulgakov je na likove romana prenio kaotičnost, nepraktičnost i nemogućnost mira i stvaralačke tišine koja ga je u stvarnom životu pratila u stanu broj 50 (Peruško 2013: 68-69). U romanu se u stanu broj 50 nastanjuju profesor crne magije i Sotona Woland, njegova desna ruka mačak Behemot, demon ubojica Azazello i mračni vitez Korovjov-Fagot (Bulgakov 1999: 84), glavni organizatori velikog bala kod Sotone koji se održao u drugom domu – stanu broj 302b (Bulgakov 1999: 299). Tako su organizatori bala na čelu s Wolandom, kraljica Margarita i stan 302b glavni predstavnici i simboli slamanja konvencija koje su sputavale boljševičku Moskvu Staljinova vremena (Flaker 1999: 441-442). Treći važan dom je sjedište MASSOLIT-a, kluba književnika u domu Gribojedov. Gribojedov je predstavljao antidom, mjesto gastronomske raskoši usred opće neimaštine u zemlji i sjedište književne i kulturne komunističke elite koja je u romanu ismijana nesputanim humorom (Flaker 1999: 442). „Svaki je posjetilac, ako nije, dakako, bio potpuni tupoglavac, dospjevši u Gribojedov, odmah shvatio koliko je lijep život sretnika-članova MASSOLIT-a, i u tren ga je stala mučiti crna zavist. Počeo bi upućivati nebu gorke prijekore što ga ono kod rođenja nije obdarilo književnim darom, bez kojeg je, dakako, uzaludno bilo svako maštanje o posjedovanju članske iskaznice MASSOLIT-a, smeđe, koja je mirisala na skupocjenu kožu, sa zlatnim, širokim obrubom – iskaznice poznate čitavoj Moskvi.“ (Bulgakov 1999: 63).

Književnost socijalističkog realizma obilježio je klerikalizam, odnosno, težnja za što većim utjecajem crkve u javom i političkom životu. Bilo je potrebno razotkrivanje klerikalne klase ili barem da se ne govori o vjerskim stajalištima (Qose 2013: 86). Bulgakov već na prvim stranicama romana krši tu odredbu uvođenjem likova Ivana Nikolajeviča Ponirjova – Bezdomnog, i Mihaila Aleksandroviča Berlijoza koji, u razgovoru s Wolandom, tvrdi „da, mi ne vjerujemo u Boga ali o tome se može govoriti potpuno slobodno“ (Bulgakov 1999: 14).

1930-ih godina, kada Andrej Ždanov ulazi u Staljinov najuži krug suradnika, sovjetska vlast već postojećim razlozima za uhićenje dodaje nove: korištenje zapadnih elemenata i europske kulture u sovjetskoj književnosti i odmak od službenih ruskih kulturnih i liturgijskih smjernica (Finn, Couvee 2015: 14-63). Roman *Majstor i Margarita* proizvod je zapadne kulture (Qose 2013: 86). Bulgakov u roman svjesno uvodi vulgarizme, erotske, fantastične i mistične motive. Prijetnju socijalističkom realizmu predstavljaju prozirne vile i gole vještice, kozonoga bića, vrbe, žabe i ostale personificirane biljke i životinje (Bulgakov 1999: 271-272), a nakon krunjena Margarite kupanjem u krvi, na Sotonin bal dolaze vješala s raspadnutim ljudskim truplima iz kojih iskaču „tijela grješnika i grješnica, krvnika, izdajica, nasilnika i bezumnika“ (Bulgakov 1999: 291-297). U povorci se nalaze i povijesne ličnosti Gaj Cezar Kaligula i jedno lice koje je Margariti ostalo urezano u pamćenje, lice Maljute Skuratova, tvorca represivnog aparata osobne vlasti moskovskoga cara Ivana IV. Groznog čiji je teror Staljin nastojao povijesno rehabilitirati (Flaker 1999: 442-443).

Bulgakovo vraćanje povijesnim hebrejskim i aramejskim imenima predstavlja odmak od liturgijski stečenih znanja kojima je Staljin težio. Ne koristi ni stileme koji su vezani za ruski prijevod *Biblije* ni arhaizme crkvenoslavenskog podrijetla čime je jasno istaknuo odnos prema staroruskoj sakralnosti što su mu vlasti nesumnjivo zamjerile (Flaker 1999: 441).

Umjesto toga u Bulgakov roman kao da su se slile sve europske kulturne i literarne tradicije. U njegovom romanu možemo pronaći izraze gradskog moskovskog žargona koje su nakon njega koristili moderni romanopisci poput Joycea, Kafke, Prousta ili Marquesa, ali i urbane izraze, kao što je „prva svježina“, jednako bliske engleskom, njemačkom i hrvatskom čitatelju (Flaker 1999: 440). Odmakom od ruskih tradicija i hrabrošću da se suprotstavi teškom političkom režimu Bulgakov je zasjeo na čelno i ključno mjesto sovjetskih književnika 20. stoljeća, a njegov roman danas smatramo jednim od kapitalnih djela svjetske književnosti (Solar 1997: 37).

Još jedan odmak od kulturnih i liturgijskih smjernica, zbog čega se Bulgakov nesumnjivo našao na crnoj listi, vidljiv je na drugoj pripovjednoj razini. Roman unutar romana temelji se na „bilježnici čovječanstva“ *Bibliji* i dijelovima *Evandjelja* (Flaker 1999: 441). Iako je u socijalističkom realizmu bilo za očekivati da se nijedan autor neće usuditi pisati mimo zakona, Bulgakov je hrabro iskoristio *Evandjelje* i unio promjene u dugogodišnje biblijske elemente. On mijenja mit i iznova gradi cijelu priču dajući joj svoju verziju: glavni lik romana, koji piše Majstor prvog romana, je Poncije Pilat, rimski prokurator koji je osudio Ješuu na smrt, a vrijeme radnje ograničeno je na samo jedan dan. Ješua u njegovu romanu ne predstavlja Sina Božjega već je predstavnik filozofije koja vjeruje da su svi ljudi dobri, a njegova besmrtnost se ne nalazi u uskrsnuću kao u *Bibliji* već u filozofiji što ju daje svijetu. Isto tako, u romanu, za razliku od originalne verzije, možemo vidjeti Pilatovu ljudsku dimenziju, njegova iskustva, misli i brige. Pilat postaje stvaran lik sa svojim unutarnjim problemima, strahom, osvetom i kajanjima i time se približava ljudskom svijetu. U liku Pilata događa se još jedno odstupanje zbog toga što *Biblija* pokazuje da je Pilat imao ženu dok je on u Bulgakovljevu romanu lik bez obitelji, prijatelja i ikoga bliskog. Pričom Pilata i Ješue, koji je utjelovio lik Isusa Nazarećanina, Bulgakov prikazuje duhovni život i prazninu kroz koju je prolazio i sam u nekim trenucima svoga života za vrijeme rigoroznog Staljinovog režima. Dočarava nezadovoljstvo i beznadnu budućnost, ali s druge strane i ljubaznost, praštanje i vjeru jer na kraju romana Majstor oslobađa Pilata od vječnog života riječima: „Slobodan! Slobodan! On te čeka!“ (Bulgakov 1999: 421).

Bulgakov se od uvođenja mističnih elemenata nije suzdržao ni u romanu unutar romana. U tom dijelu poslužio se motivom mjesečine koja obasjava Pilata i vraća u njega osjećaj krivnje zbog nepravde koju je učinio Ješui. On govori da „ni na mjesečini nema mira i da ima tešku dužnost, to uvijek govori kada ne spava, a kada spava vidi uvijek jedno te isto: put, obasjan mjesečinom, i želi razgovarati s uhićenikom Ha-Nocrijem, zato što, kako tvrdi, nije nešto rekao do kraja tada, davno, četrnaestog dana proljetnoga mjeseca nisana“ (Bulgakov 1999: 420). U Bulgakovom romanu svjetlo mjeseca označava božansko oko koje sve vidi i kojemu ništa ne može pobjeći, ali puni mjesec u svijetu ima i druga značenja. Iako on kao simbol postoji od Srednjeg vijeka i pojavljuje se u gotovo svim kulturama, komunističke duhove uznemirilo je okultno značenje prema kojem su se za vrijeme punog mjeseca svi čarobnjaci i vještice okupljale i izvodile svoje magične rituale (Qose 2013: 94).

U čitavoj priči, u oba romana, iza svih likova s nadnaravnom snagom i likova biblijskih i nebiblijskih modela stoji jedan lik pokretača radnje, čovjek koji izmiče svim progoniteljima i zakonima, a kojemu se iznova vraćamo – lik Wolanda. Lik Wolanda pojavljuje se na samom početku romana kada se upliće u razgovor o postojanju Isusa. Sugovornici, Berlioz i Bezdomni, odmah pomišljaju da je Woland stranac, točnije Nijemac: „Nijemac...pomislio je Berlioz“ (Bulgakov 1999: 12). U romanu se Woland pojavljuje uoči Uskrsa. Bulgakov ga opisuje kao čovjeka „u skupocjenu sivu odijelu u inozemnim cipelama u skladu s bojom odijela...obrijan glatko, smeđokos, desno oko crno, lijevo pak zeleno, obrve crne, jedna viša od druge, jednom riječju – stranac“ (Bulgakov 1999: 12-13). No, pogledamo li značenje iza imena Woland postat će nam jasno da Woland nije stranac. Berlioz i Bezdomni na prvi pogled zaključuju da je Woland Nijemac čime nam Bulgakov sugerira da, ukoliko čitatelja zanima tko je zapravo Woland, pogleda značenje u njemačkom jeziku. A ime dolazi od srednjovjekovnog njemačkog naziva *Voland* što znači đavao, prevarant ili Sotona (Vlahović 2012: 200). On je u romanu prikazan u čovječnom kontekstu kao i ostali vragovi Behemot, Azazelo i Fagot. Ocrtni su kao i ljudi, posjeduju vlastite karakterne osobine, djeluju u skladu sa psihičkim zakonitostima, ponašaju se u svemu kao i ljudi i moć im je veća od ljudske (Solar 1997: 55). Likovi vragova predstavljaju revolucionarnu Moskvu koja je jača od komunističkog režima, a likom Wolanda, kojeg Bulgakov poistovjećuje s čovjekom, želi nam pokazati da je čak i Sotona bolji od Staljina (Vlahović 2012: 210).

Na samom kraju važno je spomenuti protagoniste romana. S jedne strane nalazi se Majstor koji simbolizira nemoć sovjetskih pisaca, a s druge Margarita koja utjelovljuje simbol milosrđa (Vlahović 2012: 204). Majstorovo remek-djelo nije dobilo dozvolu tiskanja baš kao što ni mnoga Bulgakova djela nisu bila tiskana za vrijeme njegova života. Oba majstora bila su književni robovi u službi zla. Lik Margarite u romanu predstavlja aktivizam, samosvijest i snagu. Svojom neustrašivošću, ljudskošću, poniznošću i milosrđem zaslužuje nagradu, a to je vječni mir u suživotu s Majstorom (Vlahović 2012: 205). Međutim, kako bi ispravila nepravdu nanесenu Majstoru, Margarita ne traži pomoć vlasti ni državnih aparata jer zna da joj oni neće pružiti pomoć. Umjesto njih okreće se manjem zlu, Sotoni, u kojemu vidi jedini spas.

Prije nego su Behemot i Korovjov, Wolandovi i sovjetski revolucionari, spalili Gribojedov i time označili gubitak komunističkog režima Bulgakov piše: „Znači, da biste se uvjerali kako je Dostojevski pisac, zar je zaista potrebno tražiti od njega iskaznicu? Uzmite bilo kojih pet stranica iz bilo kojeg njegova romana i vi ćete se bez ikakve iskaznice uvjeriti kako imate posla s piscem“ (Bulgakov 1999: 387). Da bi se uvjerali da je Bulgakov pisac također nam nije potrebna iskaznica. Stvaratelj velikih antisovjetskih romana, koji je slobodu doživljavao drugačije od Staljina, uvijek je govorio da „progoni ne mogu spriječiti misao“ (Peruško 2013: 92). Uzmite bilo kojih pet stranica iz bilo kojeg njegovog romana i uvjeriti ćete se da imate posla s najvećim sovjetskim piscem 20. stoljeća.

7. Zaključak

Cenzura kao čin provjeravanja rukopisa prije nego se pošalje u tisak prvi puta je zabilježena u vrijeme antike. U 16. stoljeću pojavljuju se prvi službeni popisi zabranjenih knjiga, a zabilježena su i prva masovna spaljivanja. Dugi niz godina cenzorska politika ovisila je o državi i vladaru koji je sam mogao odlučiti što se smije, a što ne smije čitati. Stroža cenzorska politika nije se pojavljivala sve do 19. stoljeća kada je vrijeme svjetskih ratova dodatno razbukvalo drugi rat – onaj književni. 19. stoljeće obilježila je stroga cenzorska politika, izrabljivanja čovjeka i društvene podjele koje su izazivale strah. Ante Pavelić za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, Josip Broz Tito nakon njega i Lenjin i Staljin u SSSR-u težili su za postizanjem nepobjedive svjetske moći i učvršćivanjem glavne pozicije na tronu. Na tom putu ispriječila se književnost i intelektualci koji su se odbili pokoriti sovjetskom i komunističkom režimu. Mihail Bulgakov u ruskoj i Antun Šoljan u hrvatskoj književnosti predstavljali su revoluciju, silu koja nije spremna mirno promatrati uništavanje svjetske književnosti i njezino postupno odumiranje. Spremni na sve opasnosti opisivali su velike događaje za koje nitko drugi nije imao hrabrosti. Ljubav prema Domovini, koja u vrijeme strogih režima nije bila svjesna svoje ljepote, i ljubav prema slobodnoj književnosti nadvladali su strah, paniku, tjeskobu, stroge zakone i kazne. Površno gledajući, snaga velikih vođa bila je neupitna. Sva vlast nalazila se u njihovim rukama, a pred njihovim utjecajem sagibali su se mnogi. No, dublje gledajući, snaga velikih vođa nije bila jača od snage knjige i književne misli. S godinama je cenzura gubila na snazi, a pisana riječ pokazala se najmoćnijim oružjem u borbi protiv cenzure.

8. Sažetak

Prvi primjeri cenzure zabilježeni su u vrijeme antike, a u 16. stoljeću pojavljuju se prvi popisi zabranjenih knjiga. Tijekom 17. i 18. stoljeća zabilježeni su mnogi progoni i masovna spaljivanja knjiga, a u 19. stoljeću, ratovi i vladavine diktatorskih vođa za sobom donose stroge cenzorske režime. Progoni, kažnjavanja i zatvaranja u logore na doživotni rad prvi puta su u Hrvatskoj zabilježeni u vrijeme nastanka Nezavisne Države Hrvatske, a stroga cenzura ostaje prisutna sve do 1990. godine nakon čega postupno slabi. Najteži oblici kažnjavanja i progona zabilježeni su u SSSR-u za vrijeme vladavine Vladimira Lenjina i Josifa Staljina. U hrvatskoj književnosti se borbi protiv cenzure posvetio književnik Antun Šoljan dok je u sovjetskoj književnosti ta uloga pripala Mihailu Bulgakovu. Šoljanov roman *Kratki izlet* predstavljao je primjer političke alegorije u vrijeme kada ona nije bila dopuštena, a Bulgakovo remek-djelo i jedno od najznačajnijih djela svjetske književnosti *Majstor i Margarita* opisivalo je Sotoniziranu Moskvu za vrijeme Staljinova režima. Oba djela objavljena su godinama nakon njihova nastanka zbog stroge cenzure koja se provodila u to vrijeme.

Ključne riječi: Antun Šoljan, Mihail Bulgakov, *Kratki izlet*, *Majstor i Margarita*, cenzura, zabranjene knjige

9. Summary

The first example of censorship were recorded at the time of antiquity, and in the 16th century the first lists of prohibited books appeared. During the 17th and 18th century many persecutions and mass burning of books were recorded, while in the 19th century wars and rules of dictatorial leaders brought strict censorship regimes. Persecutions, punishments and imprisonment in life-work camps were first recorded in Croatia at the time of the emergence of the Independant State of Croatia, and strict censorship remained present until 1990. The most severe forms of punishments and persecutions were recorded in the USSR during the reign of Vladimir Lenin and Josif Stalin. In Croatian literature, Croatian writer Antun Šoljan devoted his writing against censorship, and the same role in the Soviet literature belonged to Mihail Bulgakov. Šoljan's novel *A short trip* was an example of political allegory in the time when that kind of work was not allowed. Bulgakov's masterpiece and on of the most significant works of worlds's literature *Master and Margaret* described Satanized Moscow in the time of Stalin's regime. Both works were published years after being written because of the strong censorship that was being pursued at that time.

Key words: Antun Šoljan, Mihail Bulgakov, *A short trip*, *Master and Margaret*, censorship, prohibited books

10. Popis literature

1. Bulgakov, Mihail. 1999. *Majstor i Margarita*. Naprijed. Zagreb.
2. Detoni-Dujmić, Dunja. 2005. *Leksikon svjetske književnosti: pisci*. Školska knjiga. Zagreb.
3. Donat, Branimir. 1992. *Crni dossier*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Globus. Zagreb.
4. Finn, Peter, Couvee, Petra. 2015. *Afera Živago: Kremlj, CIA i bitka za jednu zaboravljenu knjigu*. Profil. Zagreb.
5. Hebrang Grgić, Ivana. Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*. 2000. 3. Zagreb. 117-134.
6. Jergović, Blanka. Zakonske promjene i tisak u Hrvatskoj od 1990. do 2002. *Politička misao*. 2003. 1. Zagreb. 92-108.
7. Milanja, Cvjetko. Šoljanov Kratki izlet. *Republika*. 2010. 2. Zagreb. 3-17.
8. Molvarec, Lana. Dva kratka izleta. *Croatica*. 2014. 58. Zagreb. 215-230.
9. Nemeč, Krešimir. 2000. *Leksikon hrvatskih pisaca*. Školska knjiga. Zagreb.
10. Pavličić, Pavao. 2013. Antuun Šoljan, Kratki izlet. U: *Moderna alegorija*. Matica hrvatska. Zagreb. 93-100.
11. Peruško, Ivana. Zaboravljena lica ruske cenzure: od dadilje rasuđivanja do tamničara slobode. *Slavistična revija*. 2012. 60. Ljubljana. 15-26.
12. Peruško, Ivana. 2013. *Poetika progonstva: Gor'kij i Bulgakov između srpa i čekića*. Naklada Ljevak. Zagreb.
13. Prosperov Novak, Slobodan. 2003. *Povijest hrvatske književnosti: od Bašćanske ploče do danas*. Golden marketing. Zagreb.
14. Qose, Belfjore (Prevela s engleskog Ljubinka Jambrek). Lik Poncija Pilata u Bulgakovljevu romanu *Majstor i Margarita*: usporedba s Biblijom. *KAIROS-Evandeoski teološki časopis*. 2013. 1. Zagreb. 85-96.
15. Rister, Višnja. 1995. *Lik u grotesknoj strukturi: ruski roman 20. stoljeća*. Hrvatsko filološko društvo. Zagreb.
16. Rizvanović, Nenad. Kratki izlet umjesto biografije. *Književna revija*. 1996. 3/4. Osijek 250-255.
17. Solar, Milivoj. 2011. *Književni leksikon: pisci, djela, pojmovi (drugo prošireno izdanje)*. Matica hrvatska. Zagreb.
18. Solar, Milivoj. 1997. *Suvremena svjetska književnost*. Školska knjiga. Zagreb.

19. Stipčević, Aleksandar. 2006. *Povijest knjige*. Matica hrvatska. Zagreb.
20. Stipčević, Aleksandar. Popis zabranjenih knjiga iz 1942. godine: prilog povijesti čišćenja knjižnica od nepodobnih knjiga u Hrvatskoj. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*. 2000. 3. Zagreb. 91-97.
21. Šoljan, Antun. 2004. *Kratki izlet*. Večernjakova biblioteka. Zagreb.
22. Vlahović, Snježana. Biblijski intertekst u romanu Majstor i Margarita Mihaila Afanasjeviča Bulgakova. *Dometi*. 2012. 22. Rijeka. 198-210.
23. Visković, Velimir. Predgovor. Šoljan, Antun. 2000. U: *Kratki izlet*. Konzor. Zagreb. 5-23.

Internetski izvori

1. CIA
<https://www.cia.gov/index.html> , (27. 8. 2017.)
2. Enciklopedija
<http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27415> , (19. 8. 2017.)
<http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26516> , (20. 8. 2017.)
<http://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=32708> , (26. 8. 2017.)
<http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17944> , (27. 8. 2017.)
3. Hrvatski jezični portal
<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> , (5. 8. 2017.)
<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> , (22. 8. 2017.)
<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> , (22. 8. 2017.)
<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> , (22. 8. 2017.)
4. PEN centar
<http://www.pen.hr/StojePEN.asp> , (21. 8. 2017.)